

Poučavanje povijesti o razdoblju od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini: izgradnja povjerenja ili produbljivanje podjela?

Dr. Heike Karge

**Izvešće
o učenju i nastavi
povijesti o razdoblju
od 1992. do 1995. godine
u osnovnim školama
u Bosni i Hercegovini**

Dr. Heike Karge

Poučavanje povijesti o razdoblju
od 1992. do 1995. godine
u Bosni i Hercegovini:
**izgradnja povjerenja ili
produbljivanje podjela?**

Izvešće o učenju i nastavi povijesti
o razdoblju od 1992. do 1995. godine
u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2022. godine

ISBN: 978-92-9234-056-8

Misija OEES-a u BiH je podržala izradu ovog dokumenta. Svako gledište, izjava ili mišljenje, izraženo u ovom dokumentu, a za koje nije izriječno naznačeno da potiče iz Misije OEES-a u BiH, ne odražava nužno službenu politiku Misije OEES-a u BiH.

KRATAK PREGLED

Povijest kao nastavni predmet pomaže učenicima i učenicama da „kritički sagledaju sadašnjost, učeći ih da se bilo koji povijesni događaj mora tumačiti prema povijesnom kontekstu kojemu pripada, kao i razvijajući svijest da je tumačenje povijesti predmet rasprave.”¹ Nadalje, predmet Povijest u 21. stoljeću trebao bi imati za cilj ne samo prenošenje povijesnoga znanja, već i *kritičkog* povijesnoga znanja u svrhu boljeg razumijevanja složenih političkih, društvenih, kulturoloških i ekonomskih sustava. Ostvarivanje takvih ciljeva u školama trebalo bi omogućiti učenicima i učenicama da postanu aktivni građani i građanke u demokratskoj kulturi.²

Iako se u mnogim državama vodi rasprava o povijesti i poučavanju povijesti, u post-konfliktnim društvima se u poučavanju povijesti u školama nailazi na posebne izazove zato što je „povijest blisko povezana s osjećanjima koja se odnose na nacionalni identitet i kolektivnu pripadnost”.³ Stoga, predmet Povijest u takvim bi društvima, također, trebao doprinositi uzajamnom razumijevanju i društvenom zacjeljenju, tako što će se usmjeriti na „uspostavu ravnoteže između kognitivnih, emotivnih i etičkih dimenzija u poučavanju i učenju povijesti”.⁴ S ovim na umu, obrazovne vlasti, autori i autorice udžbenika i nastavnici i nastavnice trebaju se postarati da povijesna empatija ne vodi poistovjećivanju ili suosjećanju s nekim stavom, već pospješenu razumijevanja. Treba uzeti u obzir da postoje određena ograničenja kako poučavanje povijesti u školi utječe na učenike i učenice budući da nose politička uvjerenja i opredjeljenja zajednica kojima pripadaju, izvan kojih je često teže vidjeti širu sliku i izvan kojih nisu voljni istupiti. Učenici i učenice traže veću suvremenu relevantnost povijesti od one koja im se pruža u školama.⁵

Prije više od deset godina, u publikaciji *Povijest 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole* (Karge, 2008) analizirani su udžbenici povijesti, koji su odobreni za školsku 2007./2008. godinu, širom BiH da bi se saznalo više o tome kako je predstavljena povijest 20. stoljeća. U ovoj analizi promatraju se devedesete godine prošloga stoljeća, s obzirom na to da je to najkontroverznije razdoblje postkonfliktnog društva u BiH i široj regiji.⁶ Većina tada analiziranih udžbenika nije uopće obuhvatila temu rata u BiH ili je to rađeno sasvim minimalistički. Nakon skorog dodavanja materijala o razdoblju od 1992. do 1995. godine u BiH u udžbenike i nastavne materijale, uslijedila je nova analiza, čiji su zaključci objedinjeni u ovom izvješću pod nazivom ***Poučavanje povijesti o razdoblju od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini: izgradnja povjerenja ili produblivanje podjela?*** (u daljnjem tekstu *Izvješće*). Svrha ovog izvješća je dvojaka: prva je da se predstave rezultati analize prikazivanja osjetljivog razdoblja u nastavnom materijalu i udžbenicima predmeta Povijest koji su sada u uporabi, dok je druga da se sugeriraju načini poučavanja povijesti tako da se promovira uzajamno razumijevanje, pomirenje i održivi mir u BiH.

Usporedba zaključaka predstavljenih u analizi Karge (2008) sa zaključcima iz ovog izvješća ukazuje na to da skoro svi analizirani udžbenici i nastavni materijali u uporabi danas u BiH ispunjavaju makar neke od zahtjeva koji su postavljeni u *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini* (Smjernice (2006)); međutim, nijedan ne dostiže standard „doprinosa uzajamnom razumijevanju i pomirenju”.⁷

¹ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines*, str. 6.

² *Ibid.*

³ McCully, A. (2012). *History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past. Education, Citizenship and Social Justice*, 7:2, p. 1–15, p. 4.

⁴ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines*, str. 9.

⁵ Barton, K. C. and McCully, A. (2010). “You Can Form Your Own Point of View”: Internally Persuasive Discourse in Northern Ireland Students’ Encounters With History. *Teachers College Record*, 112:1, p. 142–181.

⁶ Karge, H. (2008). *Povijest 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole*. Sarajevo: Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini.

⁷ *Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini* (2006), para. 2.2.

GLAVNI ZAKLJUČCI

POTREBNA JE TEMELJNA PROMJENA U PRISTUPU POUČAVANJU PREDMETA POVIJEST U BIH, POSEBICE U VEZI S RAZDOBLJEM OD 1992. DO 1995. GODINE, U SMISLU UDALJAVANJA OD NARATIVA MONUMENTALNE POVIJESTI⁸ KOJI SADA DOMINIRA I PRIBLIŽAVANJA NARATIVU KRITIČKE POVIJESTI.

- Analizirani udžbenici i nastavni materijali su etnocentrični i njima se razvijaju tri međusobno isključiva narativa.
- Analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima u kojima je prikazano razdoblje od 1992. do 1995. godine u BiH doprinosi se politiziranju i instrumentalizaciji prošlosti, umjesto uzajamnom razumijevanju i pomirenju.
- U svim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima sukobom prožete devedesete godine prošloga stoljeća promatraju se gotovo isključivo kao godine 'vlastite' žrtve i stradanja, promovira se empatija samo prema 'vlastitome' narodu, a 'druga' strana prikazuje se skoro uvijek kao počinitelji zločina.
- U bilo kojem od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala ne prevladava primjena multiperspektivnog pristupa i s njim povezanih ishoda učenja.
- Tamo gdje ih ima, multiperspektivnost i kritičko mišljenje nisu u svrsi preispitivanja postupaka pripadnika 'vlastitoga' naroda.

⁸ Vidjeti više o monumentalnoj povijesti na str. 41–42.

PREPORUKE

Preporuka 1: Izraditi otvorene predmetne kurikulumne

Sukladno načelima Vijeća Europe traže se otvoreni nastavni programi, odnosno predmetni kurikulumi. Novim otvorenim kurikulumima za predmet Povijest u BiH trebala bi se eliminirati trenutačna preopterećenost nastavnih programa sadržajem i, umjesto toga, usmjeriti se na ostvarivanje ishoda učenja specifičnih za predmet Povijest. Ostvariti ove ishode značilo bi stvoriti mladim ljudima temelj za znanje, vještine i sklonosti nužne za sudjelovanje u demokratskom diskursu koji seže izvan dometa učionice za predmet Povijest i škole.

Preporuka 2: Prihvatiti postojanje višestrukih identiteta i zajedničkog iskustva, te njegovati povijesnu empatiju prema 'drugima'

Preporuka 2.1:

Usmjeriti se na pozitivne priče s 'druge strane'

Preporuka 2.2:

Prikazati i 'druhu stranu' kao žrtve rata

Preporuka 2.3:

Razumjeti kako i zašto se formiraju grupni narativi

Ispunjavanje ovih preporuka može voditi ka promjeni uzajamnih percepcija, jačanju pozitivnih i slabljenju negativnih osjećanja prema 'drugima', te naposljetku i prepoznavanju i razumijevanju pouke povijesti, što bi doprinijelo uzajamnom razumijevanju i pomirenju.

Preporuka 3: Prihvatiti postojanje višestrukih identiteta i baviti se zločinima koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda prema pripadnicima drugih naroda

Zločini koje su počinili pripadnici 'vlastite' zajednice veoma su osjetljiva tema. Predstavljanje ove osjetljive teme zahtijeva ispitivanje različitih perspektiva kako bi se napustio sadašnji monoperspektivni (jednostrani) pristup u udžbenicima i materijalima i kako bi se razvio kritički i reflektivni pogled na povijest svih zajednica, pa tako i 'vlastite'.

Preporuka 4: Prihvatiti postojanje suprotstavljenih narativa

Kod učenika i učenica treba razviti sposobnost kritičkog ispitivanja suprotstavljenih narativa i prepoznavanja njihove političke instrumentalizacije u prošlosti i sadašnjosti da bi naučili kako se stvaraju povijesni narativi i uvidjeli da oni mogu imati političku svrhu u sadašnjosti.

Preporuka 5: Unaprijediti kompetencije nastavnika i nastavnica

Nastavnici i nastavnice, koji predaju predmet Povijest, trebali bi proći dodatnu obuku za poučavanje povijesti devedesetih godina prošloga stoljeća, s obzirom na to da se radi o jednom od najkontroverznijih i najosjetljivijih razdoblja danas u BiH. Ta bi obuka trebala biti usmjerena i na kognitivne i na emocionalne aspekte poučavanja i učenja osjetljivih povijesnih tema.

KRATICE

APOSO	Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje
ARBiH	Armija Republike Bosne i Hercegovine
BD BiH	Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine
BPK	Bosansko-podrinjski kanton Goražde
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
HNK	Hercegovačko-neretvanski kanton
HV	Hrvatska vojska
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
J(N)A	Jugoslavenska (narodna) armija
KS	Kanton Sarajevo
K10	Kanton 10
MKSJ	Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju
NATO	Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora [North Atlantic Treaty Organization]
NDH	Nezavisna Država Hrvatska
NPP (bs)	Nastavni plan i program na bosanskom jeziku
NPP (hr)	Nastavni plan i program na hrvatskom jeziku
NPP (sr)	Nastavni plan i program na srpskom jeziku
NVO	Nevladina organizacija
PK	Posavski kanton
(R)BiH	(Republika) Bosna i Hercegovina
RS	Republika Srpska
SBK	Srednjobosanski kanton
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
TK	Tuzlanski kanton
USK	Unsko-sanski kanton
VRS	Vojska Republike Srpske
ZDK	Zeničko-dobojski kanton
ZHK	Zapadnohercegovački kanton
ZJ	Zajednička jezgra
ZJNPP	Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definirana na ishodima učenja
ZJNPP za povijest	Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za povijest definirana na ishodima učenja

SADRŽAJ

	I. UVOD I METODOLOGIJA.....	1
	II. ANALIZA SADRŽAJA NASTAVE PREDMETA POVIJESTI ZA RAZDOBLJE OD 1992. DO 1995. GODINE U BiH	7
	1. Razdoblje od 1992. do 1995. godine u nastavnim planovima i programima za predmet Povijest.....	8
	2. Razdoblje od 1992. do 1995. godine u udžbenicima i nastavnim materijalima	12
	2.1. Sažetak nalaza	12
	2.1.1. Ustrajnost etnocentričnih i međusobno isključivih narativa	13
	2.1.2. Multiperspektivnost i kritičko mišljenje ne odnose se na ‘vlastiti’ narod	14
	2.1.3. Empatija se uči isključivo prema ‘vlastitome’ narodu.....	15
	2.2. Analiza.....	16
	2.2.1. Osjetljiva pitanja / kontroverzne teme	16
	2.2.1.1. Jednostrano viđenje zločina	17
	2.2.1.2. Srebrenica.....	23
	2.2.1.3. Poveznice između devedesetih godina prošloga stoljeća i Drugog svjetskog rata	27
	2.2.1.4. Zaključak.....	30
	2.2.2. Multiperspektivnost i korištenje izvora.....	32
	2.2.2.1. Primjeri dobre prakse	32
	(i) Navođenje povijesnih izvora različitog podrijetla i povijesnih percepcija... ..	32
	(ii) Predstavljanje različitih kutova viđenja bez favoriziranja	33
	(iii) Informacije koje ukazuju na alternativne razvoje događaja na ‘drugoj strani’	33
	2.2.2.2. Primjeri neuspjeha dobre prakse	34
	2.2.2.3. Primjeri loše prakse	35
	(i) Nedostatak multiperspektivnog pristupa	35
	(ii) Miješanje činjenica i tumačenja	35
	(iii) Miješanje činjenica i tumačenja dovodi do izvrtnja činjenica	36
	(iv) Monoperspektivnost i konstrukcija iskrivljenih narativa	36
	2.2.2.4. Zaključak.....	41
	2.2.3. Kritičko mišljenje	42
	2.2.3.1. Primjeri dobre prakse	42
	2.2.3.2. Primjeri loše prakse	44
	2.2.3.3. Zaključak.....	47
	2.2.4. Jezik koji ne navodi na mržnju	48
	2.2.5. Izgradnja uzajamnog razumijevanja i pomirenja	50
	III. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	53
	PRILOG.....	58
	BIBLIOGRAFIJA.....	60

UVOD I METODOLOGIJA

Prije više od deset godina, u analizi Karge (2008) razmatrano je kako je povijest 20. stoljeća predstavljena u udžbenicima predmeta Povijest odobrenima za školsku 2007./2008. godinu širom BiH.⁹ U većini tada analiziranih udžbenika nije uopće obuhvaćeno razdoblje od 1992. do 1995. godine ili je to rađeno sasvim minimalistički. Po skorom uvođenju sadržaja o spomenutom razdoblju u udžbenike i nastavne materijale za predmet Povijest, provedena je nova analiza kako bi se ispitalo je li dodani sadržaj napisan u skladu sa *Smjernicama (2016)* i *ZJNPP za povijest (2015)*¹⁰.

Ovom analizom obuhvaćeni su službeni dokumenti i materijali korišteni u BiH za poučavanje i učenje o razdoblju od 1992. do 1995. godine, to jest, NPP-i, udžbenici i dodatni nastavni materijali.¹¹ Analizirani dokumenti odabrani su po sljedećim kriterijima:

- a) NPP-i za predmet Povijest za deveti razred osnovne škole, kojima je obuhvaćeno razdoblje od 1992. do 1999. godine¹²;
- b) udžbenici za predmet Povijest odobreni za deveti razred osnovne škole, koji se koriste u BiH¹³, s naglaskom na ona poglavlja u kojima se obrađuje ratno razdoblje od 1992. do 1995. godine, uz izravnu i neizravnu usporedbu tog razdoblja s Drugim svjetskim ratom; i
- c) dodatni nastavni materijali¹⁴, koji se koriste za predmet Povijest u devetom razredu osnovne škole za nastavu i učenje o razdoblju od 1992. do 1995. godine.

Odabrani dokumenti i materijali grupirani su prema jeziku na kojemu se nastava izvodi, što ovisi o odgovarajućem NPP-u (pogledati Tablicu 3), s obzirom na to da se nastava predmeta Povijest izvodi na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

Uspoređivanje sadržaja obavljeno je prema odgovarajućim pasusima *Smjernica (2016)* (pogledati Tablicu 1), posebice glede osjetljivih/kontroverznih tema, multiperspektivnosti i uporabe izvora, kritičkog mišljenja, jezika koji ne navodi na mržnju, te izgrađivanja međusobnog razumijevanja i pomirenja. Dodatno, odabrani sadržaj pregledan je u skladu s četirima relevantnim ishodima učenja, po jedan iz svih četiriju oblasti učenja definiranih u *ZJNPP-u za povijest (2015)* (pogledati Tablicu 2).

Osobita pozornost posvećena je analiziranju sadržaja kojim su obuhvaćena događanja u posljednjem desetljeću 20. stoljeća u regiji, a koji se odnose na oružane sukobe na teritoriju bivše SFRJ u razdoblju od 1991. do 1999. godine, primarno na rat u BiH, ali i na rat na teritoriju Hrvatske i Kosova¹⁵, s obzirom na to da je to povijesno razdoblje označeno kao jedno od najkontroverznijih u BiH i regiji.

Ovo izvješće sastoji se iz dva dijela: analize i zaključaka s preporukama. U prvom dijelu pruža se uvid u usklađenost analiziranih udžbenika i nastavnih materijala s NPP-ima, *Smjernicama (2006)* i *ZJNPP-om za povijest (2015)*. Drugi dio sadrži glavne zaključke i preporuke za poučavanje predmeta Povijest na način koji bi poticao uzajamno razumijevanje, pomirenje i održiv mir u BiH.

⁹ Karge, H. (2008). *Povijest 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole*. Sarajevo: Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini.

¹⁰ Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. (2015). *Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za povijest definirana na ishodima učenja*. <https://aposo.gov.ba/hr/publikacije/zajednicka-jezgra-npp/drustveno-humanisticko-podrucje/povijest/>

¹¹ Prijevode citata svih dokumenata u ovom izvješću uradila je Heike Karge, autorica analize. Svi su izvorni citati preuzeti bez izmjena.

¹² NPP-i za predmet povijest za devete razrede osnovne škole u kantonima BPK, SBK (bs) i HNK (bs) nisu bili predmet ove analize, s obzirom na to da se nisu u skorije vrijeme mijenjali tako da ne sadrže parametre relevantne za analizu trenda uključenja materijala o razdoblju od 1992. do 1995. godine.

¹³ Od četiri udžbenika odobrena za poučavanje predmeta povijesti na hrvatskom jeziku, dva su uključena u ovu analizu, dok druga dva *Miloš (bez godine)* i *Matković (bez godine)* nisu, jer su obuhvaćeni analizom Karge (2008) i nije bilo skorijih promjena u NPP-u u pogledu razdoblja od 1992. do 1995./99. godine.

¹⁴ Dodatni nastavni materijal, osim *Metodičkog priručnika (Šabotić i drugi, 2012)*, u pojedinim administrativnim jedinicama izrađen je za razdoblje od 1992. do 1995./99. godine jer odobreni udžbenici nisu sadržavali dovoljno teksta o tom razdoblju.

¹⁵ Svaka referenca vezana za Kosovo, bilo da je u pitanju teritorij, institucije ili stanovništvo u ovom izvješću, treba biti tumačena u skladu s Rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda 1244.

Tablica 1: Pregled polazišta iz Smjernica za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini (2006)

DOKUMENT	TEMA	PASUS	NAPOMENA
Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini (2006)	Opće napomene	4.16. „Ministri prosvjete uviđaju potrebu obrađivanja povijesnih procesa zaključno s krajem 20. stoljeća, kako bi se obradili i ovi procesi u skladu s navedenim smjernicama.” (str. 5)	
	Osjetljiva pitanja / kontroverzne teme	2.7. „Kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima, kako bi bile otvorene za diskusiju. Navesti da postoje različite interpretacije istih povijesnih događaja, uz obvezno navođenje različitih povijesnih izvora.” (str. 2)	
	Multiperspektivnost i uporaba izvora	2.3. „Kod pisanja udžbenika autori trebaju primjenjivati multiperspektivnost, kako bi omogućili učenicima da se nauče toleranciji. Multiperspektivnost treba biti zastupljena u svim aspektima udžbenika, u tekstovima, ilustracijama i izvorima. Pristup multiperspektivnosti može biti zastupljen u udžbenicima, samim tim što se predstave i drugi pogledi na određenu činjenicu ili događaj.” (str. 2)	Ovaj pasus je veoma sličan sljedećem: 4.9. „Uvrstiti multiperspektivnost i prikazati povijesne procese iz perioda novog vijeka, i što više povijesnih izvora različitog podrijetla.” (str. 5)
	Kritičko mišljenje	2.6. „Pitanja i zadaće za učenike treba formulirati na način koji će poticati kritičko i otvoreno razmišljanje, kao i sposobnosti da se raščlanjuju povijesni procesi. Autori trebaju voditi računa da tekst udžbenika potiče razvoj kritičkog mišljenja učenika, prikazujući povijesne sadržaje iz različitih perspektiva.” (str. 2)	Ovaj pasus je veoma sličan sljedećem: 4.10. „Autor udžbenika bi trebao koristiti zadaće i vježbe kritičkog razmišljanja, koristiti ilustracije koje su primjerene uzrastu učenika.” (str. 5)
	Jezik koji ne navodi na mržnju	2.10. „Uopćeno govoreći, jezik koji se koristi u udžbenicima treba biti oslobođen termina i definicija koji navode na mržnju i stvaraju sliku neprijatelja, osobito kada se govori o susjednim državama.” (str. 2)	
	Izgradnja uzajamnog razumijevanja i pomirenja	2.2. „Udžbenici trebaju biti naučno utemeljeni, objektivni, te usmjereni na stvaranje zajedničkog razumijevanja, pomirenja i mira u BiH.” (str. 2)	

Tablica 2: Pregled polazišta iz Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za povijest definirane na ishodima učenja (2015)

DOKUMENT	OBLAST UČENJA	ISHODI UČENJA	NAPOMENA
Zajednička jezgra nastavnih planova i programa definirana na ishodima učenja (2015)	Oblast 1: Povijesni izvori i proučavanje povijesti	3. „Tumači prošlost temeljem didaktički oblikovanih historijskih izvora i razumije šta sve može utjecati na pisanje historije; otkriva različita historijska stajališta na historijske događaje i određuje kontekst u kojem su ta stajališta nastala (kritičko mišljenje).” (str. 6)	Ovaj je ishod učenja spomenut u ovom izvještaju pod 2.2.2. i 2.2.3, jer je usko vezan za dijelove <i>Smjernica (2006)</i> koji se odnose na Multiperspektivnost (2.3. i 4.9) i Kritičko mišljenje (2.6. i 4.10).
	Oblast 2: Povijesno znanje i razumijevanje: povijesno vrijeme i kronologija	3. „Razumije historijska razdoblja, kako su povezani događaji u njima, objašnjava glavne pravce, procese i probleme iz prošlosti smještajući ljude i događaje u vremenski i prostorni okvir.” (str. 9)	Ovaj je ishod učenja spomenut pod 2.2.2, jer je usko vezan za dijelove <i>Smjernica (2006)</i> koji se odnose na Multiperspektivnost (2.3. i 4.9).
	Oblast 3: Povijesno znanje i razumijevanje: kontinuitet i promjena	1. „Objašnjava kako su glavni događaji u vremenu povezani jedan s drugim, i rekonstruira, prati i tumači određene oblike (društvene, ekonomske, kulturne, religijske, političke te svakodnevni život) društva u različitim kontekstima kroz vrijeme i kroz različita historijska razdoblja.” (str. 13)	Ovaj je ishod učenja spomenut pod 2.2.1, jer je usko vezan za dio <i>Smjernica (2006)</i> koji se odnosi na Kontroverzne teme (2.7).
	Oblast 4: Povijesno znanje i razumijevanje: uzročno-posljedični odnosi	3. „Razumije složenost historijskih uzroka i posljedica, kao i ograničenja da se utvrdi uzrok i posljedica.” (str. 16)	Ovaj je ishod učenja spomenut pod 2.2.3, jer je usko vezan za dijelove <i>Smjernica (2006)</i> koji se odnose na Kritičko mišljenje (2.6. i 4.10).

Tablica 3: Pregled analiziranih dokumenata po jeziku na kojem se odvija nastava

	NPP za predmet Povijest	Udžbenici	Drugi nastavni materijal
NPP-i na bosanskom jeziku	<p><i>Historija/Povijest - Revidirani nastavni program za IX razred osnovne škole</i> Unsko-sanski kanton, 2018. (NPP 9 (USK, 2018))</p> <p><i>Nastavni plan i program za predmet historije za IX razred osnovne škole</i> Tuzlanski kanton, 2018. (NPP 9 (TK, 2018))</p> <p><i>Nastavni plan i okvirni program za predmet historije za deveti razred osnovne škole</i> Zeničko-dobojski kanton, 2018. (NPP 9 (ZDK, 2018))</p> <p><i>Nastavni plan i program za predmet historija/povijest za osnovne škole</i> Kanton Sarajevo, 2018. (NPP 9 (KS, 2018))</p>	<p>Šabotić, I. i Čehajić, M. (2012). <i>Historija 9. Udžbenik za deveti razred devetogodišnje osnovne škole</i>. Tuzla: NAM. (ISBN 978-9958-18049-1) (<i>Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)</i>)</p>	<p>Šabotić, I. i Čehajić, M. (2012). <i>Metodički priručnik za nastavnice i nastavnike historije za deveti razred osnovne škole</i>. (<i>Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)</i>)</p> <p><i>Nastavni materijali za izučavanje opsade Sarajeva i zločina genocida počinjenog u Bosni i Hercegovini u periodu 1992.-1995. godine u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo</i>¹⁶ Kanton Sarajevo, 2018. (<i>Nastavni materijali (KS, 2018)</i>)</p>
NPP na hrvatskom jeziku¹⁷	<p><i>Nastavni plan i program na hrvatskome jeziku za devetogodišnje osnovne škole u Bosni i Hercegovini – Povijest, 9. razred</i>, nije bio predmet ove analize jer nije skoro mijenjan u smislu analiziranja trenda uvrštavanja razdoblja od 1992. do 1995. godine.</p>	<p>Bekavac, S, Jareb, M. i Rozić, M. (2018). <i>Povijest 9. Udžbenik za 9. razred devetogodišnje osnovne škole</i>. Mostar: Alfa. (ISBN 978-9926-40901-2) (<i>Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)</i>)</p> <p>Erdelja, K, Stojaković, I, Madžar, I. i Lovrinović, N. (bez godine). <i>Povijest 9. Udžbenik povijesti za deveti razred devetogodišnje osnovne škole</i>. Mostar: Školska naklada/Školska knjiga Zagreb. (ISBN 978-953-0-13414-0) (<i>Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)</i>)</p>	Nema
NPP na srpskom jeziku	<p><i>Наставни план и програм за наставни предмет историја за IX разред основне школе</i> Republika Srpska, 2018. (NPP 9 (RS, 2018))</p>	<p>Васић, Д. (2018). <i>Историја за 9. разред основне школе</i>. Источно Ново Сарајево: ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства” а. д. (ISBN 978-99955-1-376-4) (<i>Istorija 9 (Vasić, 2018)</i>)</p>	<p><i>Наставни материјал коју прати измјене и допуне наставних програма за 9. разред основне школе</i> Republika Srpska, 2018. (<i>Nastavni materijal (RS, 2018)</i>)</p>

¹⁶ *Nastavni materijali (KS, 2018)* sastoje se od tri dijela: dio A) „Nastavne jedinice za učenike” (str. 4-45); dio B) „Metodički priručnik za nastavnike” (str. 46-84); i dio C) „Dodatni nastavni materijali za nastavnike” (str. 85-223).

¹⁷ Postoje četiri udžbenika na hrvatskom jeziku za predmet povijesti; međutim, udžbenici *Miloš (bez godine)* i *Matković (bez godine)* nisu uvršteni u analizu zato što nije bilo skorijih promjena ovih NPP-a u vezi s razdobljem od 1992. do 1995./1999. godine.

**ANALIZA SADRŽAJA
NASTAVE PREDMETA
POVIJESTI ZA
RAZDOBLJE OD
1992. DO 1995. GODINE
U BOSNI I HERCEGOVINI**

1. Razdoblje od 1992. do 1995. godine u nastavnim planovima i programima za predmet Povijest

Ova analiza nudi pregled razdoblja od 1992. do 1995. godine kako je prikazan, uglavnom, u udžbenicima i nastavnim materijalima za predmet Povijest. Na početku se, međutim, moramo osvrnuti i na nastavne planove i programe bez prevelikog ulaženja u detalje, u pogledu usklađenosti relevantnih dijelova udžbenika i nastavnih materijala s nastavnim planovima i programima. Očito je da usmjeravanje i konkretni zahtjevi iz nastavnih planova i programa nisu na odgovarajući način primijenjeni u udžbenicima i nastavnim materijalima.

Sveukupno gledano, relevantni dijelovi analiziranih NPP-a ispunjavaju uvjete *Smjernica (2006)*. Prepoznato je poticanje kritičkog mišljenja, uporaba multiperspektivnih izvora i argumentacije, kao i razlikovanje činjenica i tumačenja. Međutim, kao što slijedi u narednim poglavljima¹⁸, navedeni standardi iz NPP-a ili nisu uopće primijenjeni (na primjer, za poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku) ili su samo selektivno primijenjeni (na primjer, za poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku) u analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima.

NPP-i za predmet Povijest na bosanskom jeziku

NPP 9 (KS, 2018) je uzoran primjer koji ispunjava kriterije *ZJNPP-a za povijest (2015)*.¹⁹ Njegova formulacija nepristrana je glede općih ciljeva poučavanja predmeta Povijest, kao i glede ishoda učenja vezanih za razdoblje od 1992. do 1995. godine u BiH.²⁰ Međutim, *Nastavni materijali (KS, 2018)* ne prate isti pristup. Stoga, dolazi se do zaključka da, u ovom kantonu, NPP i potom napisani nastavni materijali nisu usklađeni. Na primjer:

- ❑ Razdoblje od 1992. do 1995. godine: Dok u NPP-u ishod učenja „procijenjuje žrtve, izbjeglice i materijalne štete u ratu 1992.-1995.” ne uključuje etničku komponentu, u nastavnom materijalu je dodana etnička komponenta u dijelu gdje se poziva na ovaj ishod, tako što se procjenjuje samo broj žrtava i izbjeglica među pripadnicima bošnjačkog naroda.
- ❑ Opći ciljevi poučavanja povijesti: U predgovoru NPP-a stoji: „Učeći o vlastitoj zajednici i drugim kulturama i društvima, učenici razvijaju razumijevanje sila i procesa koji oblikuju lični i kolektivni identitet bez kojeg nema postojanja.”²¹ Iako u NPP-u ne stoji kakav kolektivni identitet treba razvijati, nastavni materijal transformira „kolektivni identitet” u kolektivni identitet Bošnjaka. Štoviše, dok u NPP-u nije uključen razvoj empatije kao ishod učenja, u nastavnom materijalu se to podrazumijeva, ali samo prema ‘vlastitome’ narodu.

¹⁸ Svi zaključci izvedeni u ovom prvom dijelu u vezi s udžbenicima i nastavnim materijalima detaljno su objašnjeni i potkrijepljeni citatima u glavnom dijelu analize (vidjeti poglavlje 2).

¹⁹ Ciljevi i zadaci nastave historije: Učeći historiju učenici grade razumijevanje, kompetencije i vještine na osnovu koncepata koji su međusobno povezani a to su: vrijeme i prostor, uzroci i posljedice („Prikazom uzročno-posljedičnih veza, učenik razvija kritičko mišljenje”); izvori istraživanja prošlosti („Koncept izvora istraživanja prošlosti čini osnovu za razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja kod učenika”); kontinuitet i promjene; interpretacija i perspektiva („Koncept interpretacija i perspektiva učeniku treba pomoći da tumači prošlost na osnovu historijskih izvora, ali da svoje znanje iznese kroz valjanu interpretaciju, jer na taj način učenik objašnjava prošle događaje, procese i promjene. Učenik shvata da se prikazi prošlosti ne sastoje samo od činjenica nego i od načina interpretacije”). *NPP 9 (KS, 2018)*, str. 5.

²⁰ Postoje samo dva ishoda učenja vezana za ovo razdoblje: „Shvata uzroke raspada SFRJ i stvaranje samostalne države. Procijenjuje žrtve, izbjeglice i materijalne štete u ratu 1992.-1995.” *NPP 9 (KS, 2018)*, str. 24.

²¹ *NPP 9 (KS, 2018)*, str. 4. Ova rečenica se, također, nalazi u *NPP-u 9 (USK, 2018)*, str. 4.

U drugim analiziranim NPP-ima za poučavanje povijesti na bosanskom jeziku, korišten je udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*. Kao što smo upravo zaključili za poučavanje povijesti na bosanskom jeziku u KS-u, NPP-i i udžbenik povijesti koji se koriste u TK-u, USK-u i ZDK-u, također, nisu usklađeni.

NPP 9 (TK, 2018) sadrži nekoliko nastavnih jedinica u okviru teme „BiH od 1992. godine do kraja XX vijeka”, uključujući: „Disolucija SFRJ”, „Ratni zločini u R BiH 1992-1995, Stradanje civila i djece” i „Značajne ličnosti i datumi u borbi za suverenitet i nezavisnost BiH”.²² Jedan od definiranih ishoda učenja je: „Zna za ratne zločine u RBiH”.²³

NPP 9 (USK, 2018) sadrži specifične ishode učenja vezane za devedesete godine prošloga stoljeća u BiH, kao na primjer: „Navodi uzroke i posljedice agresije na BiH, Procijenjuje žrtve, izbjeglice i materijalne štete u ratu 1992.-1995, Imenuje najistaknutije ličnosti kulturnog, sportskog, vjerskog i političkog života”.²⁴

NPP 9 (ZDK, 2018) formalno ispunjava kriterije *ZJNPP-a za povijest (2015)*²⁵, ali je etnički obojen. Na primjer, u slučaju specifičnih ishoda učenja vezanih za devedesete godine prošloga stoljeća u BiH, spominju se jedino mjesta koja su obično percipirana kao bošnjačka; to važi i za mjesta čiji je svakodnevni život u ratu opisan, kao i za mjesta ratnih zločina.²⁶

Sadržaj udžbenika *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, koji se koristi za primjenu ovih NPP-a, vodi ka tome da vjerojatno nastavnici i nastavnice u učionici govore samo o ratnim zločinima protiv Bošnjaka, patnji bošnjačkih civila i djece, bošnjačkim izbjeglicama i značajnim Bošnjacima. Dakle, iako se ni u jednom od navedenih NPP-a ne precizira *tko* je stradao a *tko* počinio ratne zločine i prema *kome* (s iznimkom nastavnih jedinica o Srebrenici), u udžbeniku se ide korak dalje i formalno etnički neutralne teme NPP-a pretvaraju se u manihejski narativ o bošnjačkim žrtvama i srpskim počiniteljima.

²² *NPP 9 (TK, 2018)*, str. 5.

²³ *Ibid.*

²⁴ *NPP 9 (USK, 2018)*, str. 15.

²⁵ *NPP 9 (ZDK, 2018)*, str. 2 i 8: Pod „indikativima ishoda učenja” izlistani su, među ostalima, i sljedeći: „Analizira uzroke koji su uticali na pisanje historije i procjenjuje zašto o pojedinim događajima iz prošlosti nije u cijelosti pisano objektivno ili neutralno”; „Objašnjava kako i zašto se mogu razlikovati sjećanja ljudi o prošlosti”; „Analizira određene historijske događaje iz vremena u kojem su nastali, a ne s gledišta današnjice”; „Diskutuje o svom zavičaju i njegovoj prošlosti” (str. 8). Pod „prijedlozima za metodičku obradu”, izlistan je, među ostalima, i sljedeći: „Analiza historijskih izvora uz primjenu koncepta multiperspektivnosti” (str. 8). Dodatno, NPP-om se upućuje: „Za one nastavne jedinice, koje su u udžbenicima slabo ili nikako obrađene, nastavnik će uložiti više truda [...] kako bismo poticali učenike da sami dolaze do znanja prikupljajući i analizirajući historijske izvore [...]. Na taj način učenici bi trebali da razvijaju konkretne vještine historičara, razlikujući činjenice od pretpostavki, podataka od njihove interpretacije [...]” (str. 2).

²⁶ *Ibid.*, str. 7: Među pojedinim ishodima učenja vezanim za devedesete godine prošloga stoljeća u BiH, kao primjeri ratne svakodnevice navode se sljedeća mjesta: Sarajevo, Žepa, Srebrenica i Bihać, a kao mjesta zločina: Markale, Kapija, Zenica i „druga”.

NPP za predmet Povijest na hrvatskom jeziku

U NPP-u koji se koristi za poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku nije obuhvaćeno razdoblje od 1992. do 1995. godine u BiH, te usklađenost NPP-a i udžbenika nije bilo moguće analizirati.

NPP za predmet Povijest na srpskom jeziku

Razvoj kritičkog mišljenja podrazumijeva učenje kako razlikovati činjenice od tumačenja, kao i uzroke od posljedica. Shodno tomu, *NPP 9 (RS, 2018)*, ispunjavajući standarde iz *ZJNPP-a za povijest (2015)*, propisuje sljedeće: „Важно је подстицати развој критичког мишљења код ученика кроз разликовање чињеница од претпоставки и стереотипа, података од њихове интерпретације, битног од небитног, стварног од прокламованог”.²⁷ Међутим, анализа је показала да чињенице и тумаčenja нису раздвојени у удџбеницима и наставним материјалима. На примјер, један од ishoda уčenja наставне теме „Република Српска, Босна и Херцеговина и простор бивше Југославије на крају XX и почетку XXI вијека”, како је дефинирано у *NPP-u 9 (RS, 2018)*, jeste i: „наведе узроке и последице грађанског рата у БиХ”.²⁸ Ова узрочна веза је потпуно погрешно protumačena у *Nastavnom материјалу (RS, 2018)* кроз изградњу искривљених повјесних narativa.

Jedan od ciljeva i zadataka navedenih u *NPP-u 9 (RS, 2018)* jeste i: „развијање способности мултиперспективног сагледавања историјских догађаја, појава, процеса и идеја”. Далје се ројашњава: „Потребно је, посебно у обради контроверзних догађаја и појава, примјењивати принцип мултиперспективности, тј. сагледавати их из угла свих учесника”.²⁹ Анализа је показала да не само да ни удџбеник *Istorija 9 (Vasić, 2018)* ни *Nastavni материјал (RS, 2019)* не примјенјују multiperspektivni pristup у обради контроверзних тема (као што је раздoblje од 1992. до 1995. године), већ их и представљају на суштински пристран начин.

Nadalje, *Nastavni материјал (RS, 2018)* у супротности је с већином одабраних relevantnih ishoda уčenja из *ZJNPP-a за povijest (2015)* и relevantnih pasusa из *Smjernica (2006)*, као и с бројним ciljevima, zadacima i preporukama³⁰ из *NPP-a 9 (RS, 2018)*, као што су:

²⁷ *NPP 9 (RS, 2018)*, str. 13.

²⁸ Далјњи специфични ishodi уčenja наставне теме „Република Српска, Босна и Херцеговина и простор бивше Југославије на крају XX и почетку XXI вијека” су: „Ученик може да: објасни узроке пропасти Југославије; наведе основне чињенице о пропасти Југославије; [...] издвоји главне фазе у развоју Србије и Црне Горе на крају XX и почетку XI вијека; именује најистакнутије личности политичког, културног, вјерског и спортског живота; [...] издвоји главне фазе у развоју Републике Српске и дејтонске Босне и Херцеговине; анализира број и положај Срба изван Србије и Српске; упореди по сличностима и разликама свакодневни живот почетком XXI вијека са свакодневним животом у доба социјализма”. *NPP 9, RS (2018)*, str. 13.

²⁹ „Дидактичка упутства и препоруке”, *NPP 9 (RS, 2018)*, str. 13.

³⁰ *NPP 9 (RS, 2018)*, str. 8–9: Navedeno je sljedećih 14 ciljeva i zadataka: „1) усвајање основних знања о значајним историјским догађањима, појавама, процесима, идејама, вјеровањима и личностима од краја XIX до почетка XXI вијека, 2) развијање схватања историјског времена и простора, 3) развијање способности коришћења историографске литературе, историјских карата, илустрација, графикона и табела, података из енциклопедија, као и материјала са интернета, 4) овладавање терминологијом друштвених и хуманистичких наука, 5) развијање способности прикупљања, коришћења и критике историјских извора, 6) његовање и учвршћивање националног идентитета и патриотизма, 7) његовање уважавања различитости култура, религија и заједница, 8) оспособљавање ученика за самосталан рад, рад у пару и тимски рад, 9) продубљивање интересовања за прошлост и за очување културног наслеђа, 10) развијање способности усменог, писаног и илустративног изражавања историјских садржаја, 11) развијање критичког мишљења, 12) развијање способности мултиперспективног сагледавања историјских догађаја, појава, процеса и идеја, 13) развијање свијести о међусобној условљености завичајне, националне, регионалне и опште историје, 14) оспособљавање ученика за повезивање градива из различитих наставних предмета”.

- Opći cilj i zadatak 7: „његовање уважавања различитости култура, религија и заједница”. Ovaj cilj ne može biti postignut sve dok nastavni materijal sadrži izraze i definicije koje nose pojedine karakteristike jezika koji navodi na mržnju, usmjerenu, na primjer, protiv Albanaca.³¹
- Opći cilj i zadatak 11: „развијање критичког мишљења”. Iako je jasno izlistan u NPP-u, ovaj cilj nije primijenjen.

Iznimka se može naći u dijelu udžbenika *Istorija 9* (Vasić, 2018), kojim se želi naučiti učenike i učenice da „буду критички настројени према томе како други виде нас”.³² Međutim, ovako formuliran izraz ne potiče kritičко razmišljanje, nego konsolidaciju već uvriježenoga vlastitог мишljenja.

³¹ Za више о томе, погледати 2.2.4.

³² *Istorija* (Vasić, 2018), str. 181. Ishodi učenja nastavne teme „Република Српска, Босна и Херцеговина и простор бивше Југославије на крају XX и почетку XXI вијека” у том погледу прецизирају: „Ученик може да критички процијени [...] представе о Србима у иностраном јавном мњењу”, *NPP 9* (RS, 2018), str. 13. За више о томе, погледати 2.2.3.

2. Razdoblje od 1992. do 1995. godine u udžbenicima i nastavnim materijalima

Odabrani udžbenici i nastavni materijal (pogledati Tablicu 3) pregledani su radi utvrđivanja i analiziranja sadržaja o razdoblju od 1992. do 1995. godine u BiH u usporedbi s relevantnim dijelovima *Smjernica (2006)* (pogledati Tablicu 1), osobito onima koji se odnose na osjetljive teme, multiperspektivnost, kritičko mišljenje, jezik koji ne navodi na mržnju, kao i na izgradnju uzajamnog razumijevanja i pomirenja.

2.1. Sažetak nalaza

Smjericama (2006) poziva se na primjenu standarda Vijeća Europe³³ o pisanju udžbenika povijesti u BiH. Kao što je u analizi *Karge (2008)* izneseno, ovi standardi predviđaju postizanje kvantitativne ravnoteže teksta i materijala za poučavanje, kao i uporabu različitih metodoloških alata usmjerenih na razvijanje kritičkoga mišljenja i razvijanje multiperspektivnosti i komparativnih pristupa u predstavljanju i diskutiranju o povijesnim događajima.³⁴

U skoro svim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima prate se makar neki od gore spomenutih zahtjeva (osim u *Nastavnom materijalu (RS, 2018)* u kojem se ne prati nijedan), na primjer:

- u svima se teži ka uspostavi ravnoteže između teksta i didaktičkog materijala;
- u svima se koristi jezik koji je oslobođen izraza i definicija koji navode na mržnju;
- u nekima³⁵ se primjenjuju metodološki alati usmjereni k razvoju kritičkoga mišljenja;
- u nekima³⁶ se, makar djelomično, razvijaju multiperspektivni pristupi.

Iako starija generacija udžbenika nije nudila detaljan prikaz rata u BiH, donijela je pristranost i etnocentrične perspektive koje su dominirale čak i kroz nekoliko kratkih rečenica posvećenih tog temi.³⁷ Pristranost i etnocentrične perspektive opstale su i u novoj generaciji udžbenika i nastavnih materijala za predmet Povijest, a koji sada detaljno obrađuju razdoblje od 1992. do 1995. godine. Može se zaključiti da su narativi i tumačenja koja dominiraju javnim obilježavanjem sjećanja u BiH osvojili današnje udžbenike i nastavne materijale.³⁸ Ti udžbenici i materijali, dakle, nisu „alternativni izvor povijesnog razumijevanja, to jest alternativa po svoj prilici sljedbeničkim i sektaškim povijestima

³³ Što se tiče ovih standarda Vijeća Europe, vidjeti na primjer: Stradling, R. (2001). *Teaching 20th-Century European History*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

³⁴ *Karge (2008)*, str. 9.

³⁵ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*; *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*; *Nastavni materijali (KS, 2018)*; i *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*.

³⁶ Udžbenici i nastavni materijali za nastavu povijesti na bosanskom jeziku.

³⁷ Vidjeti *Karge (2008)*.

³⁸ Mihajlović Trbovc, čija analiza udžbenika u BiH završava s 2013. godinom (uključujući udžbenike *Povijest 9 (Erdelja i drugi, 2010)*, *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)* i *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2010)*), zaključuje: „[...] iako je reforma udžbenika ublažila stil izražavanja, nije promijenila obrazac predstavljenog istorijskog narativa”. (Mihajlović Trbovc, J. (2014). *Javni narativi o preteklosti v okviru procesov tranzicijske pravičnosti: primer Bosne in Hercegovine* [Doktorska disertacija, Univerzitet u Ljubljani]. http://dk.fdv.uni-lj.si/doktorska_dela/pdfs/dr_mihajlovic-trbovc-jovana.pdf, str. 111)

s kojima se [učenici] susreću izvan škole”³⁹. Zapravo, ovi su udžbenici i materijali moćno sredstvo za potvrđivanje takvih narativa sljedbeničkih i sektaških povijesti.

Ukupna procjena ne implicira da ne postoje kvalitativne razlike između analiziranih udžbenika i materijala. Kao što je sažeto iznad, samo *Nastavni materijal (RS, 2018)* ima vrlo niske standarde i uopće ne ispunjava zahtjeve iz *Smjernica (2006)*, dok se drugi materijali razlikuju na više načina. Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)* znatno se približava standardima iz *Smjernica (2006)* jer se u njemu pruža ravnoteža predstavljanja, ali mu nedostaju multiperspektivni pristupi u poglavljima koje se bavi devedesetim godinama prošloga stoljeća u BiH. Novi *Nastavni materijal (KS, 2018)* odličan je primjer uvođenja adekvatnih alata za kritičko mišljenje i multiperspektivnost; međutim, etnički je pristran.

Sljedeći dio iznosi tri glavna problema koja dovode do zaključka da nijedan od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala ne ispunjava standard njegovanja uzajamnog razumijevanja i pomirenja.

2.1.1. Ustrajnost etnocentričnih i međusobno isključivih narativa

Analizirani udžbenici i nastavni materijali za predmet Povijest su, uglavnom, etnocentrični.⁴⁰ Kod svih je narativ usmjeren na samo jedan, obično ‘vlastiti’ narod. S obzirom na politički i administrativni poredak u BiH, obrazovanje je pod izravnom nadležnošću kantona u entitetu FBiH, entiteta RS i BD BiH⁴¹, čija politička i administrativna tijela nastavljaju s etničkom segregacijom u oblasti obrazovanja.

Poučavati povijest kroz etničku perspektivu samo po sebi nije najveća prepreka ostvarenju uzajamnog razumijevanja i pomirenja. Međutim, u BiH, s obzirom na silovita događanja iz bliske prošlosti, etnička perspektiva je instrumentalizirana tako da jasno definira i razdvaja međusobno isključive narative o prošlosti. Udžbenicima i nastavnim materijalima se razvija to što Carretero, u drugim regionalnim kontekstima, naziva „monološkim i esencijalističkim pogled[ima] na prošle događaje”⁴². Narativi su monološki i esencijalistički u smislu da prate osnovnu shemu po kojoj ‘mi’, odnosno ‘vlastita’ etnička grupa, polaže pravo na to da je jedina bila i ostala moralno ispravna kroz povijest, čime pravi jasno razgraničenje između ‘nas’ i ‘njih’, to jeste ‘druge(ih)’ etničke(ih) grupe(a). Kako bi monološko-etnički narativ opstao u nekoj poslijeratnoj državi, nametnuta je i moralna komponenta na naraciju skorašnje prošlosti. Iako neki udžbenici i nastavni materijali (osobito novi materijal za poučavanje predmeta Povijesti na bosanskom jeziku) počinju razvijati alate za multiperspektivnost, ni u jednom momentu se ti isti alati u ovim materijalima ne koriste za razbijanje glavnog etničkog narativa.

³⁹ Barton, K. C. and McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37:1, p. 85–116, p. 87.

⁴⁰ Očito, nema mnogo napretka u udžbenicima i nastavnim materijalima u ovom pogledu. Autorica Mihajlović Trbovc u pogledu udžbenika i nastavnih materijala korištenih u BiH do 2013. godine zaključuje: „U narativu nastavnog materijala nacionalni identitet odgovara etničkom identitetu. Istorijska tumačenja u udžbenicima duboko su etnizovana i funkcionišu kao etnički markeri.” (Mihajlović Trbovc (2014), str. 299).

⁴¹ U skladu s Općim okvirnim sporazumom za mir u BiH i Ustavom BiH, obrazovni sustav u BiH je znatno fragmentiran, pri čemu se 13 ministarstava bavi pitanjima obrazovanja na državnoj, entitetskoj i kantonalnoj razini, kao i odjel u BD BiH. Ne postoji ministarstvo obrazovanja na državnoj razini, a Ministarstvo civilnih poslova BiH ima slabiju koordinirajuću ulogu u pogledu obrazovanja. Na razini FBiH postoji ministarstvo, ali samo s ulogom koordinacije između kantona i bez ikakvih izvršnih ili nadzornih ovlasti. Dakle, stvarnu moć u oblasti obrazovanja imaju kantoni u FBiH, RS-u i BD BiH.

⁴² Carretero, M. (2017). The Teaching of Recent and Violent Conflicts as Challenges for History Education. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.), *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 341–377, p. 368.

U udžbenicima i nastavnim materijalima u BiH odbijaju se kompleksnosti i nijanse kolektivnog identiteta, a grade monolitski identiteti oko dvije paradigme. Ovo je u suprotnosti s onim što znanstvenici i znanstvenice koji rade na temu Sjeverne Irske nazivaju „promišljanje o konceptu identiteta kao o kompleksnom i iznijansiranom problemu”.⁴³

Kao što je naprijed naglašeno, prva paradigma je etnicitet, a druga, usko vezana za prvu, fenomen kolektivne žrtve. Promovirati nečiji etnički identitet kao identitet žrtve je ishod svih analiziranih udžbenika i nastavnih materijala.⁴⁴ Slike ‘vlastite’ kolektivne žrtve u suštini su suprotnosti sa slikom ‘drugog’ kao etničkog kolektiva ljudi koji su postali počinitelji zločina u vrijeme rata. U vezi sa situacijom u BiH i konstrukcijom kolektivnih slika unutarnje etničke grupe (‘mi’) i vanjske etničke grupe (‘oni’), Čehajić-Clancy i Bilewicz dolaze do sljedećeg zaključka:

„Stoga, takvi konfliktni narativi ne samo da naglašavaju uvjerenja i ponašanja, nego, što je i važnije, prenose poruku o nedostatku morala kod vanjske grupe. Nepriznavanje varijabilnosti moralnog ponašanja pripadnika vanjskih grupa može da dovede do opravdavanja zločina i kršenja ljudskih prava počinjenih protiv tih vanjskih grupa, što u konačnici može da predstavlja veliku prepreku na putu međugrupnog pomirenja.”⁴⁵

Kao što je analiza pokazala, opravdavanje i relativizacija zločina koje su počinili pripadnici ‘vlastitoga’ naroda tijekom ratnoga razdoblja u BiH i regiji postalo je dio narativa koji se razvijaju u udžbenicima i nastavnim materijalima korištenim širom BiH.⁴⁶ Takvo saznanje je alarmantno. Dok god se u poučavanju i učenju predmeta Povijest u BiH ne počnu mijenjati ovi stereotipni, monolitni i međusobno isključivi povijesni prikazi ‘nas’ i ‘njih’, neće postojati šansa da će povijest doprinostiti uzajamnom razumijevanju i pomirenju u državi.

2.1.2. Multiperspektivnost i kritičko mišljenje ne odnose se na ‘vlastiti’ narod

Načini na koje se multiperspektivni pristupi i alati za razvijanje kritičkog mišljenja koriste u udžbenicima i nastavnim materijalima usko su povezani s problemom načina na koje se u njima grade i prikazuju etnički identiteti. Kako je naprijed navedeno, u nekim udžbenicima i nastavnim materijalima uvršteni su određeni alati kojima je funkcija primicanje multiperspektivnom pristupu ili stimulacija kritičkog mišljenja. Jedan od ovih alata je uvrštavanje raznovrsnih izvora, kao što je to urađeno u udžbeniku *Istorija 9* (Vasić, 2018) (stvaranje iskrivljenih slika o srpskom narodu kroz holivudsku filmsku produkciju) ili u *Nastavnim materijalima* (KS, 2018) (uporaba i zlouporaba medija tijekom rata prikazana kroz primjer dva različita tumačenja masakra na Markalama).⁴⁷ Međutim, uvrštavanje raznovrsnih povijesnih izvora služi samo da učvrsti antagonizam između ‘nas’ i ‘njih’, u ovom slučaju između srpskog naroda i međunarodne zajednice.

⁴³ McCully, A. and Reilly, J. (2017). History Teaching to Promote Positive Community Relations in Northern Ireland: Tensions Between Pedagogy, Social Psychological Theory and Professional Practice in Two Recent Projects. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.), *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 301–320, p. 313.

⁴⁴ Jedina iznimka u ovom pogledu je udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*. Naime, u svom tretiranju ratnih zločina u Hrvatskoj, udžbenik razbija ovu paradigmu kada se ukratko, ali na relativno uravnotežen način, osvrće na zločine nad Srbima. U poglavlju o ratu u BiH, međutim, nedostaje ova perspektiva (zločini koje su počinili pripadnici ‘vlastitoga’ naroda nad drugima).

⁴⁵ Čehajić-Clancy, S. and Bilewicz, M. (2017). Fostering reconciliation through historical moral exemplars in a post-conflict society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23:3, p. 288–296, p. 290.

⁴⁶ Opet, s iznimkom udžbenika *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*.

⁴⁷ Za više o ovim primjerima, pogledati 2.2.2. i 2.2.3.

Vijeće Europe objavilo je 2018. godine načela i smjernice za kvalitetno poučavanje povijesti, u kojima se jasno navodi da „Izučavanjem povijesti [...] gradi se sposobnost preispitivanja različitih, pa čak i suprotstavljenih narativa [...]”.⁴⁸ Kako analiza pokazuje, uvrštavanje *raznovrsnih* izvora ne dovodi neminovno do izgradnje sposobnosti preispitivanja različitih i *suprotstavljenih* narativa. Umjesto toga, uvrštavanje raznovrsnih, ali ne i suprotstavljenih, izvora u udžbenicima i nastavnim materijalima u BiH dovelo je do širenja stereotipa.

U ovim udžbenicima i nastavnim materijalima nedostaje još jedan fundamentalni aspekt nužan za razvijanje kritičkog mišljenja, a koji se tiče analitičkog preispitivanja zločina koje su počinili pripadnici ‘vlastitoga’ naroda. Ovaj nedostatak je jedan od najvažnijih aspekata koji stoji na putu pomirenju. U Izvješću Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda iz 2014. godine navedeno je da je u postkonfliktnim društvima za pomirenje, kao i za društveno iscjeljenje, nužno da „svaka zajednica s iskrenošću preispita vlastitu ulogu u konfliktu”.⁴⁹ Iskreno suočavanje s ovom ulogom zahtijeva potpuno nove pristupe poučavanju predmeta Povijesti u BiH, s obzirom na to da bi to značilo suočiti se s nečim što se dosad nije ni razmatralo, to jest, s neprijatnim prikazima zločina koje su počinili pripadnici ‘vlastitoga’ naroda protiv pripadnika drugih naroda.⁵⁰

2.1.3. Empatija se uči isključivo prema ‘vlastitom’ narodu

Analiza je pokazala da „Poučavanje povijesti [...] u okruženju gdje vladaju podjele stvara posebne izazove, osobito stoga što je povijest emotivnom sponom usko povezana s nacionalnim identitetom i kolektivnim pripadanjem”.⁵¹ Suočavanje sa skorijom prošlošću u BiH predstavlja veliki izazov zato što je ona još uvijek često osporavana i uzburkava osjećanja, poput osobne traume i bijesa. Osjećanja su ovladala udžbenicima i nastavnim materijalima u BiH, ali veoma selektivno. Selektivnost je vidljiva u odnosu na to kako se i za koga vezuju pozitivna osjećanja i empatija u udžbenicima i nastavnim materijalima, to jest, vezuju se samo za stranu ‘vlastitog’ naroda, ali ne i za bivšu protivničku stranu, odnosno drugi narod. Dakle, kroz sve udžbenike i nastavne materijale dodatno se pojačavaju već jake emocionalne spona isključivo prema ‘vlastitom’ narodu, što, kako znanstvenici sugeriraju, „može ometati procese kritičkog mišljenja, osobito pri susretanju s osjetljivim povijesnim materijalom”.⁵²

Učenje razvijanja empatije ključni je aspekt povijesnoga učenja. Međutim, koncept povijesne empatije ne bi trebao služiti „izazivanju emocionalnih reakcija kod učenika i učenica”.⁵³ Vijeće Europe ističe da „[p]ovijesna empatija [...] [o]dnosi se na povezivanje sa i razumijevanje mogućih motivacija i uzročnih faktora koji su doveli do povijesnih događaja i postupaka ljudi. Da bi se to radilo, učenici i učenice trebaju se upoznati s povijesnim materijalom i steći određenu razinu znanja o danom razdoblju.

⁴⁸ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century – Principles and guidelines*, str. 5.

⁴⁹ Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda. (29. siječnja 2014). *Speakers Stress Crucial Need to Rebuild Post-Conflict Trust as Security Council Discusses Lessons of War, Quest for Permanent Peace*. <https://www.un.org/press/en/2014/sc11266.doc.htm>

⁵⁰ Isti nalaz bilježi i autorica Forić-Plasto, koja navodi: „Ono što karakteriše analizirane sadržaje jest selektivno iznošenje činjenica, apostrofiranje žrtve vlastitog naroda i minimiziranje ili potpuno ignoriranje žrtava drugih naroda, izbjegavanje navođenja krivice pojedinaca iz vlastitog naroda i sl.” Vidjeti: Forić-Plasto, M. (2019). Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992. - 1995. u aktualnim bosanskohercegovačkim udžbenicima povijesti. U: *Journal of the Faculty of Philosophy in Sarajevo (History, History of Art, Archaeology) / Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, str. 231–257, str. 251.

⁵¹ McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7:2, p. 1–15, p. 4.

⁵² McCully, A. and Reilly, J. (2017). History Teaching to Promote Positive Community Relations in Northern Ireland: Tensions Between Pedagogy, Social Psychological Theory and Professional Practice in Two Recent Projects. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.), *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 306.

⁵³ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*, str. 24.

Povijesna empatija ne vodi do poistovjećivanja ili suosjećanja s određenim gledištem, već podržava razumijevanje”.⁵⁴ Međutim, sve do sada, udžbenici i nastavni materijali u BiH dosta se koriste za poticanje emocionalnih reakcija.⁵⁵

Poistovjećivanje i suosjećanje isključivo s ‘vlastitim’ stavom upravo je onaj pristup koji se koristi u udžbenicima i nastavnim materijalima u uporabi u BiH. Ovakav pristup suštinski je suprotstavljen gore spomenutim načelima i smjericama Vijeća Europe za kvalitetno poučavanje povijesti u 21. stoljeću.

Iz navedenih razloga, nijedan od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala ne ispunjava standard predviđen *Smjericama (2006)* koji govori o doprinosu uzajamnom razumijevanju i pomirenju.

2.2. Analiza

2.2.1. Osjetljiva pitanja / kontroverzne teme

„Kontroverzne teme trebaju biti navedene u udžbenicima, kako bi bile otvorene za diskusiju. Navesti da postoje različite interpretacije istih povijesnih događaja, uz obvezno navođenje različitih povijesnih izvora.” (2.7)

Smjernice (2006)

U svim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima sukobom prožete devedesete godine prošloga stoljeća predstavljaju se kao godine ‘vlastite’ žrtve i stradanja, a ‘druga’ strana kao počinitelji zločina.

Rat u BiH u razdoblju od 1992. do 1995. godine izrazito je osjetljiva i kontroverzna tema u zemlji, s različitim tumačenjima koja su strukturirana uglavnom prema etnocentričnim perspektivama. Dodatno, rat u Hrvatskoj od 1991. do 1995. godine, također, veoma je osjetljiva tema u kolektivnom sjećanju Hrvata i Srba, dok je rat na Kosovu i bombardiranje Jugoslavije od strane NATO-a 1999. godine podjednako osjetljiva tema u kolektivnom sjećanju Srba.

Stoga, sljedeća diskusija uključuje primjere prema kojima su tri gore spomenuta konflikta prikazana u analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima. S ciljem ispitivanja najosjetljivijih i najkontroverznijih pitanja, analiza je usmjerena na sljedeće tri teme:

- jednostran pogled na zločine,
- Srebrenica i
- poveznice između devedesetih godina prošloga stoljeća i Drugog svjetskog rata.

⁵⁴ *Ibid*, str. 24. Ova smjernica odnosi se na Načelo 8: „Staviti u ravnotežu kognitivne, emotivne i etičke dimenzije u poučavanju i učenju povijesti”, str. 9.

⁵⁵ Vidjeti primjere u ovom izvješću na str. 19-20, 45 (iz udžbenika *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*); na str. 18-19, 44 (iz *Nastavnih materijala (KS, 2018)*); na str. 25-26, 50 (iz *Metodičkog priručnika (Šabotić i drugi, 2012)*); na str. 21-22, 36-37 (iz udžbenika *Istorija 9 (Vasić, 2018)*); na str. 29, 37-40 (iz *Nastavnog materijala (RS, 2018)*).

2.2.1.1. Jednostrano viđenje zločina

Jedna od najosjetljivijih tema iz nedavne povijesti BiH i regije jeste naracija o zločinima koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda tijekom ratnih sukoba devedesetih godina prošloga stoljeća.

U analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima spomenuto razdoblje prikazuje se najprije kao vrijeme 'vlastite' žrtve, a shodno tomu 'druga' strana kao počinitelji zločina. Ovaj glavni narativ poštiže se kroz tri strategije:

- ❑ strategija prikrivanja, to jest, spominjanje mjesta zločina, ali uz izbjegavanje rasprave o istima kao o mjestima zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda (*Nastavni materijal (RS, 2018)* i udžbenik *Istorija 9 (Vasić, 2018)*);
- ❑ strategija nespominjanja (udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)* i *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)* ili relativiziranja zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda (*Nastavni materijali (KS, 2018)*); i
- ❑ strategija istovremenog spominjanja i opravdavanja zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda (udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*).

Iznimka je udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)* u kojem se nakratko spominju zločini koje su počinili pripadnici HV-a nad Srbima, ali bez opravdavanja; međutim, zločini koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda tijekom rata u BiH nisu obrađeni.

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Istorija 9 (Šabotić i drugi, 2012)* i *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*

Jedna rečenica u udžbeniku posvećena je zločinima koje su počinili pripadnici HVO-a nad Bošnjacima⁵⁶; međutim, nema riječi o tome da su pripadnici ARBiH, također, počinili zločine. Logor u Čelebićima⁵⁷ nije spomenut, što indirektno implicira da su samo nesrpski stanovnici bili zatvorenici u logorima.

„Nesrpsko stanovništvo koje nije pobjeglo na vrijeme ili koje nije imalo novca da kupi slobodu najčešće je završavalo u koncentracionim logorima. Među njima su se po okrutnosti prema zatvorenici izdvajali logori u Omarskoj, Trnopolju, Keratermu i Manjači. Logori za Bošnjake formirani su i tokom sukoba između ARBiH i HVO-a, kao što su Heliodrom kod Mostara i Dretelj kod Čapljine.”⁵⁸

Slijede drugi primjeri jednostranog pogleda na zločine:

„Potom ćemo opisati početak i tok ratnih operacija u Bosni i Hercegovini, te zločine nad nesrpskim stanovništvom koji su počinjeni od strane srpskih paravojskih formacija, te vojske republike Srpske. Da bi olakšali dalje praćenje nastave, poslužiti ćemo se analizom slikovnog

⁵⁶ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 185.

⁵⁷ Za kratak sažetak povijesne pozadine, istraga, optužnica i presuda MKSJ-a vidjeti: Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (bez datuma). *Zločini protiv Srba u logoru Čelebići*. ICTY.org. https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_celebici_bcs.pdf. Za potpunu presudu MKSJ-a vidjeti: Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (16. studenoga 1998.). *Tužitelj protiv Delalića, Mucića, Delića i Landže, predmet br. IT-96-21-T (predmet „Čelebići“)*, Presuda od 16. novembra 1998. godine. ICTY.org. <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/bcs/cel-tj981116b.pdf>.

⁵⁸ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 185.

materijala iz udžbenika U/185 (slike zapaljene skupštine i koncentracionog logora u Trnopolju) [...]”⁵⁹

„[...] → etničko čišćenje – protjerivanje nesrpskog stanovništva sa prostora pod svojom kontrolom → [...] – nesrpsko stanovništvo zatvarano u koncentracione logore (Omarska, Trnopolje, Keraterm, Manjača ...)”.⁶⁰

Nastavni materijali (KS, 2018)

U dijelu A) za učenike i učenice, zločini koje su počinili pripadnici ARBiH se nakratko spominju, kao na primjer:

- ▣ Suđenja pripadnicima ARBiH za zločine počinjene nad Srbima i Hrvatima⁶¹, što je važan korak ka inkluzivnom bavljenju osjetljivim temama, a može se vidjeti u sljedećem primjeru:

„Jedna od posljedica opsade Sarajeva bio je i jedan broj zločina nad civilima u gradu počinjen od strane pripadnika Oružanih snaga RBiH. Ovaj broj ne treba porediti sa brojem zločina koje su počinile srpske snage. Treba imati u vidu njegovu moralnu dimenziju i mrlju na obrazu herojske odbrane multietničkog Sarajeva. Najteži od ovih zločina su još u toku rata sudski sankcionisani.”⁶²

- ▣ Pet slučajeva pred MKSJ: tri protiv tri pripadnika VRS-a, jedan protiv jednog pripadnika HVO-a i jedan protiv jednog pripadnika ARBiH.⁶³ Posljednji slučaj je vezan za logor u Čelebićima, čiji opis kratko govori o tome da je, među ostalima, Hazim Delić osuđen za ratne zločine u Čelebićima. Tu se logor u Čelebićima spominje na sljedeći način:

„Armija BiH je zarobljenike držala u sabirnim centrima za ratne zarobljenike, zatvorima i drugim mjestima zatočenja (npr. Čelebići su od strane ICTY okarakterisani kao *prison-camp*).”⁶⁴

U ovom opisu izostavljeno je da su zatvorenici uglavnom bili srpski civili, a ne spominju se ni žene koje su silovali stražari.⁶⁵

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice, uz logor u Čelebićima, spomenuti su i logori u Omarskoj, Heliodromu i drugi, bez ikakvih informacija o njima.⁶⁶ Umjesto toga, u materijalu se predlaže da se učenicima i učenicama zada da sami pronađu „[...] te primijete da li se u njihovoj neposrednoj blizini nalaze masovne grobnice. Šta nam to govori?”⁶⁷ Postojanje masovnih grobnica ukazuje na to da se dogodio ratni zločin. Ali zatvaranje civila, uporaba fizičke sile protiv civila i njihovo ubijanje, također, predstavljaju ratni zločin. Pitajući „šta nam ovo govori?” bez predočavanja onoga što je, na primjer, predstavljao logor u Čelebićima, potiče se relativiziranje zločina koji su se tu dogodili. Relativiziranje zločina koje su počinili pripadnici ‘vlastitog’ naroda podržano je i u dva ispod navedena primjera.

⁵⁹ *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 82.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 82 [Tri točke na kraju citata su kao u izvoru.]

⁶¹ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 30.

⁶² *Ibid.*, str. 23.

⁶³ *Ibid.*, str. 29.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 31.

⁶⁵ Osim dokumenata MKSJ-a, za kratku raspravu o Čelebićima vidjeti i: Calic, M.-J. (2010). *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. München, str. 317.

⁶⁶ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 73.

⁶⁷ *Ibid.* Kako bi odgovorili na pitanje, učenici i učenice bi trebali analizirati mapu na stranici 30.

Nastavnicima i nastavnicama preporučuje se da rade analizu dva primjera: Omarske i Trnopolja.⁶⁸ Među nabrojanim pitanjima koja bi trebala biti postavljena učenicima i učenicama, nijedno se ne odnosi na logore u kojima su zatvorenici bili Srbi.⁶⁹ Premda ne na izravan način, u tekstu se sugerira da su isključivo Srbi bili ti koji su sprovodili etničko čišćenje i protuzakonito zatočavanje civila u logorima:

„Logori za civilno stanovništvo po međunarodnom pravu i važećim konvencijama se ne smiju osnivati, te su se agresorske vlasti lukavo poslužile s mogućnošću da se logori za civile tretiraju logorima ratnih zarobljenika, a logoraši ratnim zarobljenicima.”⁷⁰

Naposlijetku, u nastavku teksta, logor u Čelebićima predstavljen je kao logor na teritoriju koji je bio pod kontrolom Srba, što je izrazito obmanjujuća informacija:

„Logori na području pod kontrolom bh. Srba bili su pod kontrolom policijskih ili vojnih snaga Srpske republike od čega su najpoznatiji Omarska, Keraterm i Trnopolje (sva tri na području opštine Prijedor), Manjača (Banja Luka), Luka Brčko, KPD Foča, O.š. Vuk Karadžić (Bratunac), Sušica (Vlasenica), Batković (Biljeljina), Čelebići (Konjic) i dr.”⁷¹

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

Sukob između Hrvata i Bošnjaka spominje se u poglavlju „Početak rata u BiH”:

„U nekim djelovima BiH (središnja Bosna, Rama, Mostar) su u proljeće 1993. političke razmirice prerasle u oružane sukobe. Oni su doveli do raseljavanja stanovnika i velikog broja poginulih.”⁷²

Moguće je da se ovim primjerom implicira da su obje strane počinile zločine, ali se to nigdje izričito ne kaže. Konkretna mjesta koja se povezuju s konkretnim zločinima koje su počinili pripadnici ‘vlastite’ strane se ne spominju (na primjer, Ahmići⁷³ ili Čelebići⁷⁴).

Kao i u svim analiziranim udžbenicima za poučavanje predmeta Povijesti na hrvatskom jeziku, rat u Hrvatskoj zauzima mnogo bitniju ulogu nego rat u BiH i o njemu se znatno opširnije raspravlja. U udžbeniku, zločini koje su počinili pripadnici hrvatskih snaga u ratu u Hrvatskoj opravdavaju se odlukama koje je rukovodstvo Srbije donosilo, što ne ostavlja nikakav prostor za razvijanje empatije prema patnji Srba. Empatija za žrtve ‘one druge strane’ očito nije jedan od obrazovnih ciljeva zadanih u ovom udžbeniku.

„Za ratove na području bivše Jugoslavije [...] najodgovorniji su tadašnje srbijansko političko vodstvo, koje je provodilo velikosrpsku politiku, i srpski ekstremisti koji su započeli s nasiljem

⁶⁸ *Ibid.*, str. 74.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*, str. 182-183.

⁷¹ *Ibid.*, str. 183.

⁷² *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 178.

⁷³ Ahmići se odnose na ubojstva oko 120 bošnjačkih civila koje su počinili pripadnici HVO-a u travnju 1993. godine. Za presude MKSJ-a vidjeti: Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (29. srpnja 2004). *Tužitelj protiv Blaškića, predmet broj IT-95-14-A, Presuda od 29. jula 2004. godine.* ICTY.org. <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/bcs/040729.pdf> i Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (26. veljače 2001). *Tužitelj protiv Kordića i Čerkeza, predmet broj IT-95-14/2-T, Presuda od 26. februara 2001. godine.* ICTY.org. https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf.

⁷⁴ Logorom u Čelebićima upravljale su bošnjačke i hrvatske snage.

i zločinama kao metodom destabilizacije, osvajanja i etničkog čišćenja pojedinih područja u Hrvatskoj. Uslijed silovite srpske agresije na Hrvatsku zločine su počinili i neki pripadnici redovitih hrvatskih postrojbi. O tome govore ubojstva Srba, pojedinaca i skupina, u Gospiću, Osijeku, Sisku, Pakračkoj Poljani, i Paulin Dvoru 1991., u Medačkom džepu 1993. te događaji nakon operacije Oluja i primjer vojnog zatvora Lora u kojemu su zlostavljani neki zarobljeni pripadnici srpskih snaga. Protiv počinitelja tih zločina hrvatsko je pravosuđe provelo brojne kaznene postupke ili ih još uvijek vodi. Spomenuti zločini nisu bili dio hrvatske politike, niti su bili unaprijed planirana s namjerom protjerivanja Srba iz Hrvatske. Spomenuto se ne smije zanemariti ako se tijekom povijesnoga procesa u Hrvatskoj od 1990. do 1995. želi prikazati cjelovito i objektivno. Posebice se ne smiju zanemariti okolnosti u kojima su zločini počinjeni. Upravo zbog toga što su to uglavnom radile planski, srpske snage počinile su neusporedivo veći broj zločina od svojih protivnika, pa je i broj ubijenih civila Hrvata veći nego broj ubijenih Srba. Završna oslobodilačka operacija Oluja je u odnosu na žrtve koje su na tim prostorima u povijesti prouzročile razne vojske u sličnim završnim operacijama provedena uz minimalne žrtve. Vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj najodgovornije je za stradanje i patnju svojih sunarodnjaka jer je odbacilo sve mirovne ponude Hrvatske vlade i međunarodne zajednice. Upravo zbog takvih okolnosti nije primjereno izjednačavati okolnosti nastajanja izbjegličkih kolona srpskoga stanovništva u Bljesku i Oluji 1995. s prognaničkim kolonama Hrvata i ostaloga nesrpskoga stanovništva iz godine 1991. Prve kolone posljedica su legalnih oslobodilačkih operacija hrvatskih vojno-redarstvenih snaga, a druge su rezultat plana o etnički čistoj velikoj srpskoj državi.”⁷⁵

Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*

Rat u BiH predstavljen je samo na jednoj stranici, a to nije dostatno prostora za bavljenje ovako osjetljivom temom.⁷⁶ Žrtve rata u BiH se kratko spominju, bez navođenja njihove etničke pripadnosti:

„Civilno stanovništvo jako je postradalo, isto tako vjerski objekti i kulturni spomenici. Računa se da je u ratu u BiH poginulo više od 150.000 ljudi.”⁷⁷

Udžbenik je suzdržan po pitanju toga ‘tko je patio više’, ali također ne imenuje ni mjesta gdje su zločine počinili pripadnici ‘vlastitoga’ naroda u BiH (na primjer u Ahmićima ili Čelebićima).⁷⁸

Slično udžbeniku *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, rat u Hrvatskoj je u ovom udžbeniku podrobnije obuhvaćen nego rat u BiH. Međutim, ovaj udžbenik je u nekim segmentima bolje uravnotežen, osobito u iznošenju toga da su katkad hrvatski političari dolijevali ulje na vatru, što je raspirivalo strah srpskog stanovništva u Hrvatskoj, kao na primjer u poglavlju „Domovinski rat”:

„Srpski mediji i agitatori iz Srbije plašili su srpsko stanovništvo u Hrvatskoj da Republika Hrvatska postaje slična ustaškoj NDH i da ako hoće ostati živi, trebaju uzeti oružje u ruke.”⁷⁹

„Uspješnosti ove propagande neodmjerenim su izjavama pridonijeli i neki hrvatski političari te je u područjima Hrvatske naseljenim srpskim stanovništvom prevladalo antihrvatsko raspoloženje [...]”⁸⁰

⁷⁵ *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 173-174.

⁷⁶ Usporedbe radi: u ovom udžbeniku poglavlje „Križa socijalističke Jugoslavije” obrađeno je na jednoj i pol stranici, „Domovinski rat” u Hrvatskoj na tri stranice, a Drugi svjetski rat na teritoriju Jugoslavije na 14 stranica.

⁷⁷ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 237.

⁷⁸ Vidjeti fusnote 73 i 74.

⁷⁹ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 234, poglavlje „Domovinski rat”.

⁸⁰ *Ibid.*

Nasuprot udžbeniku *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, ovaj udžbenik ne prati istu žestoku liniju tumačenja i samoopravdavanja. Međutim, ovaj udžbenik izričito, ali samo parcijalno, spominje zločine pripadnika 'vlastitoga' naroda, među kojima je sljedeći primjer najeksplicitniji:

„Na poziv vodstva Republike Srpske Krajine, a dijelom i zbog straha od suočenja s posljedicama počinjenih zločina, većina srpskog stanovništva napustila je to područje i otišla u Srbiju. Njihov povratak još uvijek teče. Tijekom i nakon operacije Oluja spaljen je dio kuća odbjeglih Srba, a dogodilo se i više ubojstava srpskih civila. Pojedinci su za navedene zločine optuženi, a neka suđenja su još uvijek u tijeku.”⁸¹

Na drugim mjestima, u tekstu bi se moglo implicirati da su žrtve bile isključivo pripadnici naroda koji nije srpski:

„U godinama do oslobođenja Hrvatske, računa se da je poginulo 13000 vojnika i civila. Mnogi su ranjeni, a još ih je više izbjeglo iz svojih domova. Ubijanjem i protjerivanjem nesrba trebalo je stvoriti etnički čista područja, naseljena isključivo Srbima.”⁸²

Poučavanje predmeta *Povijest na srpskom jeziku*

Udžbenik *Istorija 9 (Vasić, 2018)*

Jedino su pripadnici 'vlastitoga' naroda spomenuti kao žrtve, dok su zločini koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda izostavljeni. Iznimku čine dva kratka pasusa u poglavlju „Посљедице ратова за југословенско наслеђе”, koji bi bili navedeni kao primjeri dobre prakse kad bi sadržali bilo kakve činjenice ili pojašnjenja. Ali, bez tih pojašnjenja, kao i bez iznošenja kriterija koji su korišteni za biranje ovih mjesta, navedene lokacije ostaju samo toponimi bez pratećeg konteksta:

„Мјеста масовних злочина била су: Сребреница, Козарац, Казани, Кравице, Ахмићи, Пакрац, Овчара, Медачки џеп. Највише су били разорени градови: Вуковар, Сарајево и Мостар.”⁸³

U istom tom poglavlju se spominje etničko čišćenje, gdje se kaže da su u BiH pripadnici svih naroda prisilno raseljeni, dok su detaljno prikazane samo posljedice po Srbe na teritoriju Hrvatske, FBiH i Kosova.⁸⁴

U poglavlju „Рат у Хрватској”⁸⁵, spominju se samo srpske žrtve tijekom operacija Oluja i Bljesak, dok se ne spominju hrvatske žrtve i etničko čišćenje hrvatskog stanovništva koje su proveli pripadnici srpskih snaga.

⁸¹ *Ibid*, str. 239, poglavlje „Oslobođenje hrvatskih područja”.

⁸² *Ibid*, str. 235, poglavlje „Domovinski rat”.

⁸³ *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, str. 180.

⁸⁴ *Ibid*, poglavlje „Посљедице ратова за југословенско наслеђе”: „Једна од битних посљедица ратова за југословенско наслеђе јесу присилне миграције, прозване „етничко чишћење”. Становништво је напуштало своје домове пред војскама противничких народа. Из Хрватске је изbjегло и протјерано скоро 450.000 Срба. Срби су према попису из 1991. године чинили преко 12% становништва те републике, а према попису из 2011. године тек нешто изнад 4%. У БиХ је расељено преко 1,3 милиона припадника свих народа. Према резултатима (оспараваним) пописа из 2013. године, у Федерацији БиХ Срби чине само 2,5% становништва. Срби су 1999. године, након повлачења југословенске војске и полиције са Космета, морали масовно напустити ту покрајину.” [Zadebljani tekst je kao u izvoru.]

⁸⁵ *Ibid*, 179-180.

U poglavlju „Грађански рат у БиХ (1992-1995)”⁸⁶, uopće se ne spominje etničko чишћење које су провели припадници српских снага, као ни логори на сјеверу БиХ.

Nastavni materijal (RS, 2018)

U tekstu se implicira da su Muslimani u BiH započeli rat, a da su Srbi odgovorili samo kada bi se našli u obrambenoj situaciji:

„Дана 1. марта 1992. десио се муслимански напад на српску свадбену поворку, да би сутрадан Срби поставили барикаде у граду.”⁸⁷

U tekstu se dalje каже:

„Крвопролиће се десило на подручју Купреса, Босанског Брода и Бијелине. Обје стране, српска и муслиманско-хрватска, биле су наоружане. Срби су се ослањали на ЈНА, Хрвати на Хрватску, а муслимани су имали паравојну формацију „Патриотску лигу.”⁸⁸

U materijalu se ne objašnjava koji su kriteriji korišteni za izbor ovih triju navedenih lokacija, niti se objašnjava tko je ovdje prolio čiju krv. S obzirom na to da je ovo dio u kojemu se govori kako je počeo rat, moglo bi značiti (ali nikako sa sigurnošću) da bi ova mjesta trebala predstavljati događaje iz proljeća 1992. godine. U Kupresu bi se to moglo odnositi na borbe između hrvatskih i srpskih trupa, tijekom kojih su počinjeni ratni zločini na obje strane. U slučaju Bosanskog Broda, to bi se moglo odnositi na masakr u Sijekovcu u ožujku 1992. godine, u kojem su pripadnici hrvatskih i bošnjačkih vojnih jedinica ubili srpske civile. Konačno, spominjanje Bijeljine moglo bi se odnositi na preuzimanje grada početkom travnja 1992. godine, koje je praćeno velikim nasiljem nad bošnjačkim i drugim manjinskim stanovništvom. Ostaje, međutim, nejasno je li ovo zaista tako. Naredna rečenica da su se Srbi oslanjali na JNA a Muslimani na paravojne jedinice, mogla bi implicirati (ali i ovo ostaje nejasno) da su se Srbi borili regularnim borbenim trupama, dok su se Muslimani borili neregularnim borbenim trupama. Ne samo da ovdje nije nigdje spomenuto da su se Srbi i Hrvati, također, borili uz korištenje paravojnih formacija, već se svođenje uporabe paravojnih formacija samo na muslimansku stranu posebno čini obmanjujućim. U Bijeljini su nasilje nad gradskim civilnim stanovništvom vršile paravojne formacije iz Srbije – Srpska dobrovoljačka garda, poznata i kao Arkanovi tigrovi.

To što se ne objašnjava što nazivi mjesta ovdje zapravo predstavljaju dio je istog, prethodno spomenutog problema o udžbeniku *Istorija 9 (Vasić, 2018)*. Bez odgovarajućeg objašnjenja i kontekstualizacije, navedena mjesta ostaju samo toponimi na kojima su se zločini dogodili. Izričita kontekstualizacija ne samo da bi ovdje bila nužna, nego bi se, osim toga, značajno smanjila dvosmislenost teksta koja lako može dovesti do historiografskog pogrešnog tumačenja.

⁸⁶ *Ibid.*, str. 186-187.

⁸⁷ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 16.

⁸⁸ *Ibid.*

2.2.1.2. Srebrenica

Događanja u Srebrenici su još jedna izrazito osjetljiva i kontroverzna tema u BiH. Vlasti u RS-u prihvaćaju da su masovni zločini protiv Bošnjaka počinjeni u Srebrenici u srpnju 1995. godine, ali ne i da je to bio genocid. Ovakav stav, koji je potpuno oprečan nalazima MKSJ-a, predstavlja jednu od glavnih prepreka ka uzajamnom razumijevanju i pomirenju. U FBiH, poučavanje o genocidu u Srebrenici uvršteno je u nove zakone o obrazovanju koji su stupili na snagu u Kantonu Sarajevo u svibnju 2017. godine.⁸⁹

Postoje bitne razlike u tome kako se u različitim udžbenicima i nastavnim materijalima pristupa ovoj temi:

- ❑ Svi analizirani udžbenici bave se ovom temom kroz samo nekoliko rečenica, dok udžbenici koji se koriste za poučavanje predmeta Povijesti na hrvatskom i srpskom jeziku ne koriste riječ genocid kako bi opisali što se dogodilo u Srebrenici.
- ❑ U *Nastavnom materijalu (RS, 2018)* u potpunosti se izostavlja ova veoma osjetljiva tema. Događanja u Srebrenici u srpnju 1995. godine nisu spomenuta.
- ❑ U *Nastavnim materijalima (KS, 2018)* posvećuje se daleko više stranica i sadržaja ovoj temi nego u bilo kojem udžbeniku u BiH. Glavni problem u ovom materijalu pri bavljenju događanjima u Srebrenici je taj da je „Srebrenica” svedena na genocid u srpnju 1995. godine, čime se, naravno, empatija pokazuje samo prema žrtvama ovog događaja. Međutim, povijest općine Srebrenica iz razdoblja rata mnogo je složenija. U nastavnom se materijalu izbjegava o tome govoriti, to jest izbjegava se navođenje i srpskih civilnih žrtava iz okoline Srebrenice.

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*

U udžbeniku se genocid šturo spominje:

„U julu 1995. godine srpske snage, Vojska RS-a i MUP RS-a, pod komandom Ratka Mladića osvojile su „zastićene zone” Žepu i Srebrenicu i tom prilikom pobili više od osam hiljada Bošnjaka. Time je počinjen najveći **genocid** u Evropi nakon Drugog svjetskog rata, što je potvrdio i Međunarodni sud pravde u Hagu 2007. godine.”⁹⁰

Nastavni materijali (KS, 2018)

Ovaj nastavni materijal detaljno se bavi temom Srebrenice. U njemu su na 13 stranica ponuđene informacije, zadaci, vizualni materijal i još toga što je predviđeno za obradu u dva nastavna sata. Sad se postavlja pitanje kako učenici i učenice mogu pravilno razumjeti tako složen i opsežan materijal u tako kratkom vremenu. Nastavna jedinica o Srebrenici, također, sadrži primjere i dobre i loše prakse.

⁸⁹ Iz predgovora *Nastavnih materijala (KS, 2018)*, str. 3: „Skupština Kantona Sarajevo je u maju 2017. godine donijela novi Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, te novi Zakon o srednjem obrazovanju, koji su predviđeli da će Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo omogućiti učenicima osnovnih i srednjih škola intenzivnije izučavanje opsade Sarajeva, u agresiji 1992-1995. godine na Bosnu i Hercegovinu, te posebno o zločinima protiv čovječnosti i zločinu genocida počinjenih u Bosni i Hercegovini u navedenom periodu.”

⁹⁰ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 187. [Zadebljani tekst je kao u izvoru.]

Primjeri dobre prakse

U dijelu A) za učenike i učenice prikazana je fotografija sa skupa nevladine organizacije (NVO) „Žene u crnom”, održanog u Beogradu.⁹¹ S obzirom na to da se ova NVO zalaže za prihvaćanje genocida u Srebrenici, predstavljanje ove fotografije je dobar pokušaj da se prikaže da nisu svi Srbi mišljenja da se u Srebrenici nije dogodio genocid.

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice, jedan od funkcionalnih ciljeva nastavne jedinice „Genocid u Srebrenici 1995., humanitarno-pravni aspekti” jeste „vježbanje primjenjivanja multiperspektivnosti”, a navodi se i dodatni zadatak: na temelju poglavlja iz udžbenika koje govori o padu Srebrenice, učenici i učenice trebaju napisati novinske članke: jedan iz perspektive BiH, jedan iz perspektive Nizozemske i jedan iz perspektive Sjedinjenih Američkih Država.⁹²

Primjeri loše prakse

Glavni problem ovog nastavnog materijala jeste što se „razvijati empatiju spram žrtava” (kao jedan od ciljeva nastavne jedinice o genocidu u Srebrenici) odnosi isključivo na razvijanje empatije prema žrtvama ‘vlastite’ strane. S tim u vezi, na ovom mjestu nužno je jasno navesti da, prilikom obrade teme genocida u Srebrenici, izliv posebne empatije prema žrtvama ovog genocida potpuno je prirodan, opravdan i potreban zbog težine ovog ratnog zločina i značaja koji je stekao u kolektivnom sjećanju Bošnjaka. U isto vrijeme, međutim, povijest Srebrenice tijekom rata, kao i mnogih drugih mjesta, veoma je složena. To se može vidjeti iz, na primjer, povijesti općine Srebrenica od 1992. do 1993. godine, kada je stanovnicima toga mjesta prijetila glad zbog blokade isporuka pomoći, pa je ARBiH, praćena civilima, upadala u srpska sela u okolini kako bi zaplijenili oružje, streljivo i hranu. U dijelu A) za učenike i učenice, ti su događaji opisani na sljedeći način:

„Obzirom da srpske snage nisu dozvoljavale konvojima UN-a da dostave hranu, jedini izvor bila su utvrđena srpska, te okupirana i popaljena muslimanska sela. Stanovnici Srebrenice svakodnevno su u potrazi za hranom odlazili kroz linije opsade u ta sela. Prozvani su „tragačima za hranom”. U potrazi za hranom mnogi su izgubili život. U akcijama su učestvovali civili a često i djeca.”⁹³

Civili, u potrazi za hranom, obično su pratili jedinice ARBiH u napadu. Srpski civili iz okolnih sela, među njima i žene i djeca, također su ginuli u ovim napadima,⁹⁴ ali se ovo u nastavnom materijalu ignorira. „Mnogi su izgubili život” odnosi se isključivo na civile pripadnike ‘vlastitoga’ naroda. Nije iskazana empatija za civile ‘druge’ strane koji su ubijeni. Ovo je jedan od najvećih nedostataka ovog materijala.

Na isti problem se nailazi i u dijelu B) za nastavnike i nastavnice. Na primjer, nastavne jedinice „Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine”⁹⁵ i „Genocid u Srebrenici 1995., humanitarno-pravni aspekti”⁹⁶ imaju identične ishode učenja: razvijanje

⁹¹ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 44.

⁹² *Ibid.*, str. 76-77.

⁹³ *Ibid.*, str. 37.

⁹⁴ Na primjer, u napadu na Kravicu u Općini Bratunac na pravoslavni Božić 1993. godine je „[...] veliki broj Srba, uključujući i civile, poginuo i bio ranjeni, a došlo je i do masovnog uništenja imovine.” Vidjeti: Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini. (2016). *Krivična djela počinjena iz mržnje i incidenti motivisani predrasudama u Bosni i Hercegovini: Rezultati praćenja krivičnih djela počinjenih iz mržnje i incidenata motivisanih predrasudama za 2015. godinu koje je provela Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini*. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/283451.pdf>, str. 8.

⁹⁵ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 69.

⁹⁶ *Ibid.*, str. 76.

empatije prema žrtvama, naglašavanje vrijednosti slobode, isticanje negativnih posljedica rata, posebice glede kršenja temeljnih ljudskih prava, razvijanje svijesti protiv bilo kakve vrste segregacije, diskriminacije i etničkog čišćenja, kao i poučavanje o miru. Međutim, u obje jedinice, niti jednom se ne spominju nastradali među civilima sa srpske strane.

Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)

Ovaj metodički priručnik sadrži samo osnovne informacije o sadržaju pojedinačnih nastavnih jedinica i lekcija. Sadržaj koji se odnosi na Srebrenicu dio je nastavne jedinice „Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini (1992-2000)”.

Metodički priručnik ovdje navodi kao obrazovne zadaće:

„stjecanje znanja o tihoj okupaciji Bosne i Hercegovine od strane JNA i paravojnih formacija iz Srbije i Crne Gore odanih SDS-u, [...], stjecanje znanja o početku odbrambenooslobodilačkog rata, razaranjima, ratnim zločinima i genocidu u Srebrenici [...]"⁹⁷

Kao odgojne zadaće, navodi sljedeće:

„razvijanje ljubavi prema domovini, osuda agresije jedne države na drugu državu, osuda ratnih sukoba i materijalnih razaranja, osuda ljudskih progona, osuda nacionalizma i vjerske diskriminacije, razvijanje empatije kod učenica/učenika i suosjećanja za žrtvu progona"⁹⁸

A kao funkcionalne zadaće navodi, između ostaloga:

„[...] razvijanje sposobnosti učenica/učenika da upoznaju historiju iz različitih historijskih izvora, razvijanje sposobnosti uočavanja uzročno-posljedičnih veza [...]"⁹⁹

Pod dijelom „Prijedlog artikulacije nastavnog časa”, u nastavku teksta se kaže:

„U nastavku časa učenicama/učenicima ćemo pojasniti potpisivanje Vašingtonskog sporazuma i nastanak Federacije Bosne i Hercegovine, a zatim i događaje koji su prethodili potpisivanju dejtonskog mirovnog sporazuma (ubistvo 71 Tuzlaka i Tuzlanke – maj 1995, te pad zaštićenih zona Žepe i Srebrenice – juli 1995). Posebnu pažnju posvetit ćemo genocidu počinjenom u Srebrenici, jula 1995. godine [...]"¹⁰⁰

Na istoj stranici nalazi se plan ploče/grafofolije u kojem stoji:

„[...] - zaštićene zone UN-a (Srebrenica, Žepa, Tuzla, Sarajevo, Bihać i Goražde); - 1995. osvojena Žepa, a potom i Srebrenica (11. jula) → počinjen genocid nad Bošnjacima u kojem je ubijeno preko 8 000 ljudi [...]"¹⁰¹

Kao i u slučaju *Nastavnih materijala (KS, 2018)*, glavni problem s temom Srebrenice u ovom metodičkom priručniku jeste taj što se „razvijanje empatije kod učenica/učenika” zapravo odnosi na empatiju isključivo prema žrtvama ‘vlastite’ strane. Srpske žrtve iz okoline srebreničke enklave uopće se ne spominju. Funkcionalna zadaća „razvijanje sposobnosti učenica/učenika da upoznaju historiju iz različitih historijskih izvora” nije primijenjena jer se ne nudi bilo kakav pogled na srpske civilne žrtve rata. Shodno tomu, odgojna zadaća „razvijanje ljubavi prema domovini” mogla bi biti protumačena

⁹⁷ *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 81, „Zadaci nastavne jedinice”.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ *Ibid.*, str. 82.

¹⁰¹ *Ibid.*

kao razvijanje odanosti prema 'vlastitomu' narodu, jer je jasno da se nigdje ne spominju proživljena iskustva drugih naroda u toj istoj domovini.

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

U udžbeniku se za događaje iz srpnja 1995. godine u Srebrenici ne koristi riječ genocid. Umjesto toga, jedna rečenica opisuje ono što se dogodilo na sljedeći način: „[...] [došlo je do] najveće[g] stradanj[a] civilnog stanovni[štva] poslije Drugog svjetskog rata.”¹⁰²

Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*

U ovom se udžbeniku, također, ne koristi riječ genocid za događaje u Srebrenici iz srpnja 1995. godine. U njemu se kaže:

„Najvećim masakrom bosanskohercegovačkog rata smatra se pokolj u **Srebrenici** u srpnju 1995. godine. Srpska vojska [...] tada je ubila više od osam tisuća muslimanskih muškaraca i dječaka.”¹⁰³

Međutim, na istoj stranici nalaze se i dijelovi Klintonovog govora iz 2003. godine, tijekom otvaranja „Memorijalnog centra Srebrenica–Potočari, Spomen obilježje i mezarje za žrtve genocida iz 1995. godine”. U svome govoru, Klinton koristi riječ genocid za opis događanja iz srpnja 1995. godine.¹⁰⁴

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Udžbenik *Istorija 9 (Vasić, 2018)*

U ovom udžbeniku nakratko se spominje Srebrenica u dvjema rečenicama u kojima se ne objašnjava što se tamo dogodilo. Te dvije rečenice su:

„Мјеста масовних злочина била су: Сребреница, Козарац, Казани, Кравице, Ахмићи, Пакрац, Овчара, Медачки џеп. Највише су били разорени градови: Вуковар, Сарајево и Мостар.”¹⁰⁵

„ВРС је у јулу заузела Сребреницу и Жепу.”¹⁰⁶

Nastavni materijal (RS, 2018)

U ovom nastavnom materijalu Srebrenica se ni na koji način ne spominje, što znači da je odabrano da se šuti o jednoj od najkontroverznijih i najosjetljivijih tema u srpsko-bošnjačkim odnosima.

¹⁰² *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 179.

¹⁰³ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 237. [Zadebljani tekst je kao u izvoru.]

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, str. 180, poglavlje „Посљедице ратова за југословенско наслеђе”.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 187, poglavlje „Крај рата 1995. године”.

2.2.1.3. Poveznice između devedesetih godina prošlog stoljeća i Drugog svjetskog rata

Budući da prikazivanje događaja iz Drugog svjetskog rata nije predmet ove analize, sljedeći kratki tekst služi samo kako bi se ukazalo na veze u prikazivanju događaja u razdoblju od 1992. do 1995. godine i Drugog svjetskog rata. Dakle, Drugi svjetski rat se u ovoj analizi spominje jer je, u gotovo svim udžbenicima i nastavnim materijalima, izgrađena upitna veza između ova dva razdoblja radi jačanja identiteta žrtve. Naime, u materijalima za poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku povučena je simbolička paralela između njemačkog nacizma i srpskog nacionalizma devedesetih godina prošloga stoljeća, kao i između holokausta nad Židovima u Drugom svjetskom ratu i etničkog čišćenja koje je sprovela srpska strana devedesetih godina prošloga stoljeća (kroz tekst, fotografije, kao i kroz pitanja). Materijali za poučavanje na srpskom jeziku ne samo da uspostavljaju kontinuitet u predstavljanju srpskog naroda kao žrtve i Drugog svjetskog rata i devedesetih godina prošloga stoljeća, nego ta slika seže čak do 17. stoljeća. Rabeći izraz „Velika Srbija”, u jednom udžbeniku za poučavanje na hrvatskom jeziku nagovješćuje se da postoji veza između Drugog svjetskog rata i ratova u regiji tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća.

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Nastavni materijali (KS, 2018)

U dijelu A) za učenike i učenice, u uvodu za poglavlje „Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine” stoji:

„Prisjetite se lekcije **Rezultati i posljedice Drugog svjetskog rata**. Naučili ste o strahotama nacističkog režima nad stanovništvom okupiranih dijelova Evrope, a posebno Jevrejima. Tada ste se upoznali i sa pojmovima **holokaust** i **genocid** i učili o koncentracionim logorima, ratnim zločinima, progonima, obilježavanju i uništavanju Jevreja. Unatoč općepoznatoj činjenici da se smatralo da je antifašistička borba u konačnici uništila sve ono što je sa sobom donio fašizam i nacizam, rat na prostoru bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, je pokazao da su pojedina obilježja Drugog svjetskog rata veoma vidljiva i u savremenom dobu.”¹⁰⁷

Ovaj ponavljajući obrazac, po kojemu se izjednačavaju njemački fašizam iz Drugog svjetskog rata i srpska politika iz ratnih godina od 1992. do 1995., pojačan je s više slika koje imaju za cilj izravno ukazati na paralele između ta dva povijesna razdoblja (slike žutih zvijezda za Židove i bijelih traka za Bošnjake i Hrvate u Prijedoru / slike koncentracijskog logora Buchenwald i logora u Trnopolju / slike masovnih grobnica u Majdaneku i u Pilici (Zvornik)). Poradi navedenih slika, od učenika i učenica traži se da:

„Slično kao iza Drugog svjetskog rata, kada je svijet ostao šokiran razmjerama zločina koje su nacisti počinili na prostorima okupirane Evrope, slična reakcija je uslijedila i nakon rata u Bosni i Hercegovini. Uz pomoć nastavnika/ice uporedite ove fotografije i zaključite šta je slično a šta drugačije u zločinima iz dva različita rata XX stoljeća.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ Nastavni materijali (KS, 2018), str. 24. [Zadebljani tekst je kao u izvoru.]

¹⁰⁸ *Ibid*, str. 27.

Usporedba sličnosti i razlika jeste bitna zadaća u nastavi povijesti, međutim, ovaj nastavni materijal već u sebi sadrži ono što smatra 'točnim' odgovorom:

„Zapamtimo: [...] Ratne strahote u Bosni i Hercegovini 90-tih godina u mnogočemu su podsjećale na fašističke zločine iz Drugog svjetskog rata.”¹⁰⁹

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice prisutan je isti problem, samo u donekle sugestivnijem obliku. Kao dio nastavne jedinice „Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine”, učenici i učenice gledaju dokumentarni film o Omarskoj i Trnopolju, nakon čega bi ih nastavnici i nastavnice trebali upitati: „Da li ima neki događaj iz prošlosti na koji ih je ova reportaža podsjetila?”¹¹⁰

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

Udžbenik implicitno sugerira postojanje paralele između Drugog svjetskog rata i ratova devedesetih godina prošloga stoljeća kroz uporabu izraza „Velika Srbija”. Poglavlje „Četnički teror”, koje govori o Drugom svjetskom ratu, učenicima i učenicama pojašnjava četničke pokrete i njihov strateški cilj stvaranja „Velike Srbije”.¹¹¹ Poglavlje koje se bavi devedesetim godinama prošloga stoljeća nazvano je „Velikosrpska agresija na Hrvatsku”¹¹². Paralelna uporaba izraza „Velika Srbija” u oba povijesna razdoblja definitivno ukazuje na ostavljanje implicitnih tragova koji bi trebali ukazati na jednakost između četničke ideologije tijekom Drugog svjetskog rata i ideologije srpskog vodstva devedesetih godina prošloga stoljeća. Ovo je pojednostavljivanje povijesnih aktera i razvoja događaja i ne doprinosi vraćanju uzajamnog razumijevanja između dvije bivše zaraćene strane.

Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*

U ovom udžbeniku nije povučena paralela između Drugog svjetskog rata i ratova devedesetih godina prošloga stoljeća, niti se izravno ili neizravno jedni povijesni događaji tumače preko drugih. Štoviše, jedno od poglavlja o Drugom svjetskom ratu može se označiti kao primjer dobre prakse, a bavi se sporenjem oko broja žrtava iz ustaških koncentracijskih logora. U udžbeniku se spominje i nakratko objašnjava (str. 130) manipuliranje brojem žrtava koje vrše obje strane (hrvatska i srpska); na taj način, informacije su ponuđene o kontroverznoj temi bez favoriziranja bilo kojeg tumačenja, a dana je i šansa za razvijanje kritičkog mišljenja.¹¹³

¹⁰⁹ *Ibid*, str. 32.

¹¹⁰ *Ibid*, str. 74.

¹¹¹ *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 99-100.

¹¹² *Ibid*, str. 158.

¹¹³ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 130.

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Nastavni materijal (RS, 2018)

Ovaj nastavni materijal koristi povijesno iskustvo genocida nad Srbima počinjenog u NDH ne bi li ukazao na legitimnost osnutka RS-a 1992. godine. Nadalje, u materijalu se sugerira da su genocidne težnje Hrvata usmjerene protiv Srba obilježile odnose tih dvaju naroda još od 17. stoljeća, kao i da su te navodne aspiracije konačno kulminirale tijekom Drugog svjetskog rata u NDH.¹¹⁴

Jedina svrha ovog cijelog teksta jeste da objasni povijest Srba kao povijest naroda u samoobrani od hrvatskih prijetnji genocidom kroz povijest. Opisujući osnivanje RS-a 1992. godine, u materijalu stoji:

„У наміри да сачува српски народ од могућег понављања геноцида и да му омогући остатак у Југославији, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини прогласила је 9. јануара 1992. године Републику српског народа у Босни и Херцеговини, касније названу Република Српска.”¹¹⁵

¹¹⁴ *Nastavni materijal (RS, 2018)*. Vidjeti drugi dio „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”. За свеобухватну расправу о потпуно једностраним и искривљеним повјесним наративима у овом наставном матерјалу, видјети у потпоглављу 2.2.2. у вези с наративом ‘хрватске геноцидне тежње усмјерене против Срба’.

¹¹⁵ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 16.

2.2.1.4. Zaključak

Svi analizirani udžbenici i nastavni materijali predstavljaju ratne devedesete godine prošlog stoljeća gotovo isključivo kao godine 'vlastite' žrtve, dok 'drugu' stranu prikazuju skoro isključivo kao počinitelje zločina (u slučaju poučavanja predmeta Povijest na bosanskom i hrvatskom jeziku, druga strana su uglavnom Srbi; u slučaju poučavanja predmeta Povijest na srpskom jeziku, druga strana su uglavnom Hrvati).

- Tri strategije koriste se kako bi se primijenio ovaj glavni narativ. Prva strategija ogleda se u prikriivanju zločina ili spominjanju stratišta bez otkrivanja da su na tim mjestima zločine počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda (primjer su udžbenici i nastavni materijal za poučavanje na srpskom jeziku). Druga strategija je nespominjanje ili relativiziranje zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda (udžbenici i nastavni materijali za poučavanje na bosanskom jeziku); i kao treća je spominjanje ratnih zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda, ali uz istovremeno opravdavanje istih (udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*).

Glavni problem s ovim pristupom u obradi osjetljivih pitanja i kontroverznih tema jeste da se potiče učenje empatije samo prema žrtvama 'svoje' strane, to jest 'vlastitog' naroda. Ovaj pristup je u suprotnosti s brojnim ishodima učenja u *ZJNPP-u za povijest (2015)*, pa tako i s ishodom učenja 3 u okviru Oblasti 1¹¹⁶, te s ishodom učenja 3 u okviru Oblasti 4.¹¹⁷

Iznimka u odnosu na ove tri strategije je udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, u kojem se nakratko spominju zločini protiv Srba u Hrvatskoj, bez da ih se opravdava (ali se ne spominju zločini koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda tijekom rata u BiH).

- U analiziranim udžbenicima tema Srebrenice obrađena je ili veoma kratko (bez diskusije), ili se uopće ne spominje. U *Nastavnom materijalu (RS, 2018)* u potpunosti se izostavlja spominjanje genocida u Srebrenici. U *Nastavnim materijalima (KS, 2018)* detaljno se obrađuje ova tema i u njima su pronađeni i primjeri dobre prakse u vezi s učenjem multiperspektivnosti. Ovo je značajan korak u primjeni ishoda učenja 3 iz Oblasti 1 iz *ZJNPP-a za povijest (2015)*. Međutim, ovim se primjerom dobre prakse u *Nastavnim materijalima (KS, 2018)* ne dovodi do preispitivanja kontinuiranog pristupa uvijek prisutne empatije isključivo prema žrtvama 'vlastite' strane. Ovo je osobito vidljivo iz činjenice da osjetljiva tema srpskih civilnih žrtava iz okoline srebreničke enklave nije spomenuta.
- U skoro svim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima (osim udžbenika *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*) krši se ishod učenja 1 iz Oblasti 3 *ZJNPP-a za povijest (2015)*¹¹⁸, kao i jedan od ključnih indikatora iz te oblasti: „Tumači događaje iz prošlosti u okviru konteksta u kojemu se događaj odvijao, a ne u odnosu na suvremene norme i vrijednosti.”¹¹⁹ Ovo se čini tako što se koriste narativi Drugog svjetskog rata ne bi li se ukazalo na legitimnost sadašnjih tumačenja događaja iz devedesetih godina prošloga stoljeća. Na ovaj način, prošli događaji tumače se prema suvremenim normama i vrijednostima.

¹¹⁶ „Tumači prošlost temeljem didaktički oblikovanih povijesnih izvora [...]; otkriva različita povijesna gledišta [...]” *ZJNPP za povijest (2015)*, str. 6.

¹¹⁷ „Razumije složenost povijesnih uzroka i posljedica [...]” *ZJNPP za povijest (2015)*, str. 16.

¹¹⁸ „Objašnjava kako su glavni događaji u vremenu povezani jedan s drugim, i rekonstruiraju, prate i tumače određene oblike (društvene, gospodarske, kulturne, religijske, političke te svakodnevni život) društva u različitim kontekstima u povijesnome vremenu i različitim povijesnim razdobljima.” *ZJNPP za povijest (2015)*, str. 13.

¹¹⁹ *ZJNPP za povijest (2015)*, str. 15.

U *Nastavnim materijalima (KS, 2018)* povlači se paralela između holokausta i etničkog čišćenja u BiH devedesetih godina prošloga stoljeća bez da se pravi, kod ovog potonjeg, razlika između događanja na različitim mjestima i njihovog tumačenja. Događaji prikazani na fotografijama nisu (do danas) pravno klasificirani kao genocid. Međutim, pravljenjem direktne paralele sa slikama holokausta sugerira se da su ta dva povijesna događaja ne samo usporediva, već i gotovo identična. Na ovaj se način materijalom namjerava reproducirati i ojačati narativ o stradanju Bošnjaka.

Ista ta strategija, odnosno građenje kolektivnog identiteta zasnovanog na identitetu žrtve, također se može pronaći u *Nastavnom materijalu (RS, 2018)*. U ovom slučaju, strategija se koristi kako bi se objasnila povijest Srba kao povijest naroda u samoobrani protiv hrvatske prijetnje genocidom kroz povijest. Ova prijetnja, kao i iskustvo Srba u NDH, koristi se da se ukaže na legitimnost osnutka RS-a 1992. godine.

Na kraju, u udžbeniku *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)* za poučavanje na hrvatskom jeziku koriste se izrazi poput „Velika Srbija” kako bi se implicitno povukla paralela između srpske politike tijekom Drugog svjetskog rata i one tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća.

2.2.2. Multiperspektivnost i korištenje izvora

„Kod pisanja udžbenika autori trebaju primjenjivati multiperspektivnost, kako bi omogućili učenicima da se nauče toleranciji. Multiperspektivnost treba biti zastupljena u svim aspektima udžbenika, u tekstovima, ilustracijama i izvorima. Pristup multiperspektivnosti može biti zastupljen u udžbenicima, samim tim što se predstave i drugi pogledi na određenu činjenicu ili događaj.” (2.3)

u vezi sa

„Uvrstiti multiperspektivnost i prikazati povijesne procese iz perioda novog vijeka i što više povijesnih izvora različitog podrijetla.” (4.9)

Smjernice (2006)

Primjena multiperspektivnosti i povezanih ishoda učenja nije pristup koji prevladava u bilo kojem od analiziranih udžbenika ili nastavnih materijala. Usprkos nekim primjerima dobre prakse, fundamentalni problem opstaje: poticanje empatije isključivo prema ‘vlastitoj’ strani (i prema ulozi ‘vlastite’ žrtve) u oslikavanju konfliktnih devedesetih godina prošloga stoljeća.

2.2.2.1. Primjeri dobre prakse

(i) Navođenje povijesnih izvora različitog podrijetla i povijesnih percepcija

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*

Poglavlje „Raspad SFRJ i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine” obuhvaća i dio „Historijska čitanka” u kojem se učenicima i učenicama nude različiti povijesni izvori i pitanja. Navedeni povijesni izvori su tri citata političara, preuzeta iz *Zimmermanna (1997)*¹²⁰: citat Franje Tuđmana o BiH, citat Ejupa Ganića o BiH i citat Slobodana Miloševića o Jugoslaviji i BiH, sa sljedećim zadatkom za učenike i učenice:

„Proanaliziraj sva tri dijela i pokušaj odrediti politiku i interese različitih strana u Bosni i Hercegovini.”¹²¹

Nastavni materijali (KS, 2018)

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice, jedan od funkcionalnih ciljeva nastavne jedinice „Genocid u Srebrenici 1995., humanitarno-pravni aspekti” jeste „vježbanje primjenjivanja multiperspektivnosti”.

¹²⁰ Zimmermann, W. (1997). *Izvori jedne katastrofe*. Zagreb.

¹²¹ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 183.

Na temelju poglavlja o padu Srebrenice iz udžbenika, učenici i učenice trebaju napisati članak iz perspektive dnevnih novina iz BiH, Nizozemske i Sjedinjenih Američkih Država.¹²²

Jedan od ishoda učenja nastavne jedinice „Opsada Sarajeva 1992.-1995.” jeste „razgovarati o različitim iskustvima i perspektivama istog događaja.”¹²³ Ovaj ishod učenja odnosi se na vježbu u kojoj učenici i učenice trebaju intervjuirati osobu o sjećanjima na opsadu Sarajeva i potom diskutirati s nastavnicima i nastavnicama o tome razlikuju li se odgovori intervjuiranih osoba ovisno o njihovoj starosti i spolu.¹²⁴

(ii) Predstavljanje različitih kutova viđenja bez favoriziranja

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

„Tijekom srpske agresije izbile su nesuglasice između Hrvata i Bošnjaka. Već postojeće razlike produbljene su kaotičnim stanjem i teškim ratnim prilikama [...]. Za Bošnjake je bilo sporno proglašenje Hrvatske Republike Herceg-Bosna (3. srpnja 1992.), a Hrvati su smatrali da bošnjački čelnici žele minimizirati ulogu Hrvata na svim područjima života u BiH.”¹²⁵

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Nastavni materijal (*RS, 2018*)

„Контроверзе о југословенском уједињењу углавном се свде на два супростављена схватања. По једном, 1918. била је историјска девијација, погрешна процјена водећих људи Србије, историјска заблуда и догађај без историјске основе. По другом, уједињење 1918. било је резултат дуге борбе југословенских народа, која је почела крајем 18. вијека.”¹²⁶

(iii) Informacije koje ukazuju na alternativne razvoje događaja na ‘drugoj strani’

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Nastavni materijali (*KS, 2018*)

U dijelu A) za učenike i učenice, fotografija sa skupa „Žena u crnom” održanog u Beogradu u cilju prihvatanja genocida u Srebrenici dobar je pokušaj prikazivanja alternativnih događanja u Srbiji.¹²⁷

¹²² *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 76-77.

¹²³ *Ibid*, str. 63.

¹²⁴ *Ibid*, str. 66-68.

¹²⁵ *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 178.

¹²⁶ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 13.

¹²⁷ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 44.

2.2.2.2. Primjeri neuspjeha dobre prakse

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Nastavni materijali (KS, 2018)

U nastavnoj jedinici o opsadi Sarajeva (u dijelu A) za učenike i učenice, uporaba i zlouporaba medija tijekom rata diskutirana je kroz primjer dvaju različitih tumačenja masakra na Markalama. Suočavanje učenika i učenica s različitim viđenjima korisno je i ispunjava ciljeve *Smjernica (2006)*. Međutim, ono ovdje ne dovodi u pitanje perspektivu 'vlastitog' naroda, štoviše, može poslužiti i jačanju stereotipa o neprijatelju iz rata.

„Prilikom opsade Sarajeva desila su se dva zločina nad civilnim stanovništvom grada na pijaci Markale [...]. Mediji su već tada prikazivali dvije verzije događaja, sa jedne strane sarajevsko „Oslobođenje” a sa druge strane banjalučki „Glas Srpski”: [...]. Stranice Oslobođenja bile su ispunjene dirljivim prizorima nakon masakra, kao što su, primjera radi, dvije kćerke tražile majku Fatimu, porodice se raspituju za svoje najmilije [...]. Za razliku od Oslobođenja, Glas Srpski iznosi špekulacije koje su se pojavile o tome ko je ispalio granatu na Markale. Na naslovnoj stranici ovih banjalučkih dnevnih novina prva i udarna vijest bila je izjava Radovana Karadžića sa velikim naslovom „Muslimanska podmetanja”, u kojoj tvrdi da su muslimani sami sebe ubijali. Na istoj stranici nalazi se i članak o sjećanju na zločine nad srpskim narodom tokom Drugog svjetskog rata. [...] Sjećanje na žrtve iz Drugog svjetskog rata baš u ovom trenutku vjerovatno je bio način da se opravdaju zločini i još više rasplamsa mržnja prema nesrpskom stanovništvu. [...] Da ironija bude veća, Krajišnik izjavljuje „saučešće porodicama poginulih u masakru”. [...] Uz pomoć nastavnika/ce pročitajte tekst. Da li su ubistva civila na Markalama zločin? Kako zločinu prilazi sarajevsko Oslobođenje? Kako zločinu pristupa banjalučki Glas Srpski? Raspravite u učionici o ulozi medija u ratovima.”¹²⁸

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)

U udžbeniku se ne koristi multiperspektivni pristup u poglavlju koje se bavi ratom u BiH. Tri fotografije su prikazane: tabuti u Potočarima (2006), ruševine u Mostaru (1995) i ruševine u Sarajevu (godina nije navedena, ali odnosi se na ratno razdoblje).¹²⁹ Ove tri fotografije prenose jasnu poruku da su, uz Hrvate u BiH, Bošnjaci također patili u ratu. Međutim, nema fotografija kojima bi se prenijela poruka da su i Srbi patili tijekom rata.

¹²⁸ *Ibid*, str. 12–13.

¹²⁹ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 237.

2.2.2.3. Primjeri loše prakse

(i) Nedostatak multiperspektivnog pristupa

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)

Jedna od odgojnih zadaća nastavne jedinice „Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini (1992-2000)” jeste „razvijanje empatije kod učenica/učenika i suosjećanja za žrtvu progona”, a jedna od funkcionalnih zadaća jeste „razvijanje sposobnosti učenica/učenika da upoznaju historiju iz različitih historijskih izvora”.¹³⁰ Usprkos ovako definiranim zadaćama, glavni narativ ove nastavne jedinice o srpskim agresorima i nesrpskim žrtvama vodi do zaključka da su žrtve bile isključivo nesrpskog etničkog podrijetla. Štoviše, ponuđeni povijesni izvori ne ostavljaju prostora za različita viđenja.

(ii) Miješanje činjenica i tumačenja

Još jedan problem na koji je ukazala analiza jeste naracija povijesnih događaja koji su, bez napomene, tumačeni iz današnje perspektive.

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)

Na kraju poglavlja „Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini (1992-2000)” nalazi se kronologija u kojoj je navedeno sljedeće iz 1963. godine:

„KP BiH počela ispravljati pogrešan stav o bosanskim muslimanima priznajući da su zasebna nacija.”¹³¹

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Nastavni materijal (RS, 2018)

Tekst sadrži nekoliko različitih problema u vezi s poglavljem „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”. Izraz „religiozne nacije” je tumačenje, ne činjenica. Nadalje, uvođenje koncepta rase je izuzetno problematično, a izraz „nacionalizam Sudnjeg dana”, koji je srpski povjesničar Milorad Ekmečić uveo u povijesnu debatu, također predstavlja tumačenje, a ne činjenicu.

„По језику и етничкој припадности становништво Босне и Херцеговине је једна иста цјелина подијељена у три „религиозне нације”. Вјерска нетрпељивост је увијек била јача од мотива јединства. На основу систематских антрополошких истраживања, на живом становништву и на скелетима, француски научник Ежен Питар установио је 1913. да су Срби најстарији становници Босне и Херцеговине, али да су подијељени

¹³⁰ *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 81.

¹³¹ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 190.

у три „религиозне нације”. Ипак, вјерска припадност била је тако дубока и тако се далекосежно простирала, да су разлике између три вјерске група (православаца, муслимана и римокатолика) биле јаче изражене, него разлике међу расама у расно мијешаним друштвима западног свијета.”¹³²

„Постојао је „религиозни национализам” или „национализам Судњег дана”.”¹³³

(iii) Miješanje činjenica i tumačenja dovodi do izvrtaња činjenica

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Nastavni materijal (RS, 2018)

Suprotno onom što је наведено у наставном материјалу, постотак споменуто у слједећој реченици не односи се на постотак позитивних гласова, већ на одзив бирача.

„Муслиманско-хрватски референдум о независности БиХ одржан је 29. фебруара 1992, а његов резултат било је „скоро 63% позитивних гласова”, што није била двотрећинска већина.”¹³⁴

У удџбенику *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, точније, наведено је да је већина Хрвата и Муслимана у БиХ гласала за независност.¹³⁵

(iv) Jedностраност i konstrukcija iskrivljenih narativa

Monoperspektivni или једнострани приступ који води конструкцији искривљених наратива један је од најекстремнијих ishoda у случајевима када чињенице и тумачења нису раздвојени. Као што је раније наведено, ни у једном од анализираних удџбеника и наставних материјала multiperspektivni приступ се не примјењује досљедно. Међутим, једино у материјалима за poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku ова пракса monoperspektivnosti доводи до огромне дисторзије повјеснога наратива. „Дисторзија” значи да је повјест приказана на начин који није повјесни, то јесте, на основу понављајућих образаца који као да nameћу тјек догађаја. Стога се у овим наставним материјалима циља на стварање линије континуитета у којој су сви проšli и будући догађаји представљени као предвидиви јер увјек прате исту shemu.

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Udžbenik Istorija 9 (Vasić, 2018)

Кроз посљедња поглавља удџбеника, провлаче се три главна наратива:

- Главни наратив I.: Западне државе и институције дале су рату међународну димензију и тако заправо допринјеле рату;
- Главни наратив II.: Срби су се branili само од оних који су htjeli уништити Југославију (међународни актери, Словенци, Хрвати и Муслимани);

¹³² *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 15.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ *Ibid.*, str. 16.

¹³⁵ *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, str. 185.

- ▣ Glavni narativ III.: Srbi su htjeli ostati u Jugoslaviji jer su bili jedini narod raštrkan u nekoliko republika/regija („srpsko pitanje”).

Jedan od ciljeva posljednjih poglavlja udžbenika jeste okrivljivanje „Zapada” i „međunarodne zajednice” za sukobe u bivšoj Jugoslaviji kroz stereotipne prikaze.¹³⁶

Poglavlje „Рат за одбрану Косова и Метохије”¹³⁷ нуди самооправдавајући наратив без икаквог покушаја критичког осврта на оно што се dogodilo на Kosovu. Ovaj sukob objašnjen je samo kroz jedno viđenje (to jeste, viđenje ‘vlastitog’ naroda). U jednom od prethodnih poglavlja pod nazivom „Привредна, политичка и друштвена криза”, uloga društveno-ekonomske krize na Kosovu prije devedesetih godina prošloga stoljeća nije objašnjena, već je samo prikazana kao nacionalistička kriza koju su kosovski Albanci već bili skovali 1968. godine.¹³⁸

Nastavni materijal (RS, 2018)

U nastavnom materijalu konstruiraju se tri narativa koji se provlače kroz povijest Srba od 16. do kraja 20. stoljeća. Prvi narativ može se nazvati ‘srpsko pitanje’, drugi ‘hrvatske genocidne težnje usmjerene protiv Srba’, i treći ‘zapadne sile i islam protiv Srba’. Nijedan od ova tri narativa ne ostavlja prostora za bilo koje drugo viđenje osim onog predstavljenog, dok ukazuju na konačno tumačenje skorije srpske povijesti kao na priču o narodu kojem se prijetilo i koji je bio žrtva, te koji je uvijek djelovao obrambeno u cilju samoodržanja. Ovakva konačnost u tumačenju pojačana je činjenicom da je nastavni materijal samo blok teksta bez bilo kakvog didaktičkog aparata za usmjeravanje.

Narativ ‘srpsko pitanje’

Prva rečenica drugog dijela nastavnog materijala, pod nazivom „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”, glasi:

„Проглашењем југословенске државе 1918. Срби су сматрали да је ријешено српско питање, отворено 1804, тиме што су скоро сви Срби били окупљени у једну државу.”¹³⁹

Odavde se razvija povijest ‘srpskog pitanja’: u socijalističkom periodu, Tito je napravio „ravnotežu” na račun Srbije.¹⁴⁰ Prema tekstu, ‘srpsko pitanje’ ponovno je otvoreno raspadom Jugoslavije 1991. godine.¹⁴¹ U konačnici, narativ ‘srpskog pitanja’ kulminira tumačenjem ratnog razdoblja od 1992. do 1995. godine, gdje je sukob u BiH devedesetih godina prošlog stoljeća prikazan kao direktan nastavak srpskih narodnih ustanaka još s početka 19. stoljeća:

¹³⁶ Iz uvoda u poglavlje „Република Српска, Босна и Херцеговина и простор бивше Југославије на крају XX и почетку XXI вијека”: „Запад, опијен побједом у Хладном рату, није препознао интерес за одржавање Југославије на новим друштвеним и идејним основама. САД, Њемачка, Ватикан и други моћници подржали су насилне сецесије и ускратили Србима право на самоопредељење. Југославија је пропала у серији грађанских ратова.” *Ibid*, str. 177.

„[Срби] [...] [з]а одбрану Југославије нису добили подршку Запада. Побједник у Хладном рату имао је користи од снажења национализма и подјеле СССР-а на републике, па је сличан процес подржао и у Југославији.” *Ibid*, str. 178.

„Обим и вријеме ратова за југословенско наслеђе увелико су контролисали свјетски моћници.” *Ibid*, str. 179.

¹³⁷ *Ibid*, p. 182–183.

¹³⁸ *Ibid*, str. 168.

Događaji iz 1990. godine (novi ustav) spominju se samo jednom rečenicom: „[...] Србија је вратила овлашћења на територијама аутономних покрајина Војводине и Косова и Метохије.” *Ibid*, str. 169. О sukobima u razdoblju od 1996. do 1999. godine u tekstu samo stoji: „[...] **буна Албанаца на Косову и Метохији (1996-1998)**. Војска и полиција СРЈ угушиле су буну.” [Zadebljani tekst je kao u izvoru.] *Ibid*, str. 182.

¹³⁹ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 13.

¹⁴⁰ „Тито је стварао „федерацију равнотеже”, која је ишла на штету Србије.” *Ibid*.

„Национално питање је отворено први пут на Осмом конгресу СКЈ 1964, а разбијање Србије започето је после Брионског пленума 1966, јер су постепено покрајине биле дигнуте на исти ранг са „ужом Србијом”, а уставом из 1974. добиле атрибуте државе.” *Ibid*, str. 14.

¹⁴¹ „Разбијање Југославије отворило је српско питање, тј. питање граница српске државе.” *Ibid*, str. 15.

„Дубински узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992–1995) у основи су исти они као историјски корјени више сличних устанака у историји ових покрајина у 19. и 20. вијеку. Ради се о неспособности српског ослободилачког покрета да изађе на крај са интересима римокатоличке Средње Европе, која је Босну и Херцеговину користила као пробну област у сталном сукобу са Русијом. Од 1805. до 1992. било је 14 различитих српских националних устанака и буна. Ти покрети, засновани на аграрном питању, били су основни мотив друштвеног напретка све до уједињења 1918. Најсличнији грађанском рату (1992–1995) били су тзв. Вукаловићев устанак (1852–1862) и Велика источна криза (1875–1878). Узрок свих тих покрета била је тежња православних Срба у БиХ да се уједине са сународницима у Србији и Црној Гори.“¹⁴²

Narativ 'hrvatske genocidne težnje usmjerene protiv Srba'

Jedina svrha prvog dijela teksta iz nastavnog materijala naslovljenog „Допуне које се тичу холокауста и геноцида над Србима у НДХ“ је потрага за antagonistима. Naglašeno је непријатељство Хрвата према Србима, које на крају води до геноцида и чини Србе јединим жртвима и слављеним бранителјима.

„Дакле, већ у освит 18. вијека наилазимо на податак да су хрватски и римокатолички феудални кругови, из разлога вјерског и класног антагонизма, били спремни на геноцид против православних Срба [...]. Пресудну улогу у ширењу нетрпељивости према Србима имали су Римокатоличка црква, као и хрватски и славонски феудалци.“¹⁴³

Prema tekstu, ovo dokazuje genocidne težnje Hrvata prema Srbima:

„Дакле, потпуно је јасно да је идеја о геноциду над Србима била сасвим сазрела у оквирима Хабзбуршке монархије још прије избијања Првог свјетског рата. [...] Када је извршен Сарајевски атентат на Франца Фердинанда, на геноцид спремни хрватски политички кругови сматрали су да је наступио погодан тренутак када Србе треба уништити.“¹⁴⁴

¹⁴² *Ibid*, str. 15.

¹⁴³ *Ibid*, str. 4.

Daljnji primjeri: „У одбрани тзв. „историјског права хрватског народа“, која је имала циљ да образује велику и самосталну хрватску државу, у другој половини 19. вијека створена је идеологија бескомпромисног, екстремног хрватског национализма, који је оштрицу своје нетрпељивости најчешће усмјеравао против Срба.“ *Ibid*, str. 5.

„Деструкција српског имена у хрватској политици и хрватском друштву увијек је била праћена непрестаним јавним истицањем да су Срби издајници, реметилачки чинилац, да су хајдучки и разбојнички народ.“ *Ibid*, str. 6.

¹⁴⁴ *Ibid*, str. 7.

Cijeli tekst potvrđuje ono što је povjesničarka Dubravka Stojanović nazvala „izuzetno uspješnom propagandističkom formulom“. Она navodi: „Naime, skovanom frazom која opisuje „genocidnu prirodu mnogih generacija Hrvata“ [citirano prema: Krestić, V., *O genezi genocida nad Srbima u NDH*, Književne novine, 15. septembar 1986], širila se ideja да је то genetska osobina tih ljudi, која će ih neminovno tjerati u novi genocid nad Srbima čim im се ukaže prilika. Ova propagandna formula bila је izuzetno uspješna, posebno među Srbima u Hrvatskoj, а stalna zloupotreba istorije stvarala је paniku među ljudima i utisak да moraju učiniti sve да се zaštite od svojih komšija. То је bilo važno за moralnu i psihološku pripremu uništenja Jugoslavije i за stvaranje situacije u kojoj bi ponovo bili mogući novi zločini među komšijama.“ Vidi: Stojanović, D. (2017). Invisible victims of the Holocaust. A Role Play: Perpetrators and Victims in Serb Memory of the Second World War. In: Karge, H., Brunnbauer, U. & Weber, C. (Eds.), *Erfahrungs- und Handlungsräume. Gesellschaftlicher Wandel in Südosteuropa seit dem 19. Jahrhundert zwischen dem Lokalen und Globalen*. De Gruyter, 153-164, 160.

Osim generalizacija i pojednostavljenih poruka o hrvatskoj nacionalnoj ideologiji od kasnog 19. stoljeća sve do Drugog svjetskog rata¹⁴⁵, u tekstu se nastavljaju navodi u vezi s NDH u Drugom svjetskom ratu:

„Идеологија усташког покрета, као водећег политичког чиниоца Независне Државе Хрватске, била је у сагласности са националним и вјерским ставовима велике већине хрватског народа [...]. У Независној Држави Хрватској (1941–1945), коју је подржала велика већина хрватског народа, вршен је најтежи вид геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима.”¹⁴⁶

Narativ o genocidnim težnjama Hrvata nad Srbima kroz povijest prije svega služi kako bi se ukazalo na legitimnost razvoja događaja u devedesetim godinama prošloga stoljeća. Uzeta zajedno, ova dva narativa, ‘srpsko pitanje’ i ‘hrvatske genocidne težnje’, dovode do sljedećeg zaključka:

„У намјери да сачува српски народ од могућег понављања геноцида и да му омогући останак у Југославији, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини прогласила је 9. јануара 1992. године Републику српског народа у Босни и Херцеговини, касније названу Република Српска.”¹⁴⁷

Narativ ‘zapadne sile i islam protiv Srba’

У тексту у другом дијелу *Nastavnog materijala (RS, 2018)* под насловом „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”, наглашавају се антагонизми стварањем виђења ‘nas’ против ‘njih’, при чему актери иза ‘njih’ или ‘drugih’ варирају оvisно о аргументацији. Обично се појам ‘други’ односи на Ватикан.¹⁴⁸ А као друго, међународна заједница у цијелости је постављена као непријатељ српског народа.¹⁴⁹

Као треће, још једна слика непријатеља створена је ширењем антиисламских стереотипа:

„Исламска декларација написана је 1970. и двије деценије кружила је у рукопису. Алија Изетбеговић се залагао да муслимани политичким и војним средствима освоје власт, а своје идеје изградио је проучавањем исламских фундаменталистичких мислилаца. Прва жртва такве идеологије био је лаички ислам у БиХ. Фундаменталистичка идеологија побједила је, поред осталог, и због напора америчке политике да се комунистичкој идеологији супростави религија. Управо је та подршка била кључна у побједи исламског фундаментализма у БиХ над осталим исламским струјама.”¹⁵⁰

¹⁴⁵ „Идеје Иве Пилара о Хрватској до Дрине, која укључује Босну и Херцеговину, прожеле су читаву хрватску политику. Оне чине основ националне мисли и геостратешких циљева хрватског народа, а у погледу великохрватских територијалних претензија чине органску цјелину између правашких погледа из друге половине 19. вијека и касније оствареног територијалног идеала за вријеме Независне Државе Хрватске.” *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 7.

„На темељу те идеологије, хрватски политичари су непрестано, од средине 19. вијека, намјеравали да створе велику и етнички хомогену хрватску државу, на чијој територији не би било Срба. То су идеолошке основе геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској за вријеме Другог свјетског рата.” *Ibid*, str. 7-8.

¹⁴⁶ *Ibid*, str. 9.

„Што се тиче муслимана у NDH, у тексту се наводи: „Велики број босанскохерцеговачких муслимана ставио се у службу НДХ и њене политике геноцида.” *Ibid*, str. 11.

¹⁴⁷ *Ibid*, str. 16.

¹⁴⁸ „Ватикан и Њемачка одиграли су кључну улогу у историјском припремању грађанског рата у Југославији (1991–1995).” *Ibid*, str. 15. „Ватикан је тражио да се у Источној Европи стварају нове римокатоличке државе.” *Ibid*, str. 16.

¹⁴⁹ „Социјалистичка Федеративна Република Југославија нестала је са политичке карте Европе у међунационалном, вјерском и грађанском рату. Разбијање СФРЈ изведено је методом оружане сецесије, уз свесрдну подршку међународног чиниоца. Начело територијалне цјелокупности државе и њених међународнопризнатих граница, гарантовано Повељом Уједињених нација, није поштовано у случају Југославије. [...] Српски народ је изузет од универзалног права на самоопредељење, а чак је означен и као агресор.” *Ibid*, str. 16.

¹⁵⁰ *Ibid*.

Konačno, kriza na Kosovu je u tekstu upotrijebljena kako bi se imenovali svi povijesni i sadašnji neprijatelji srpskoga naroda:

„Идеја о „Великој Албанији” створена је у кругу албанских интелектуалаца у Цариграду 1877, а саопштена на скупштини Лиге за одбрану права арбанашког народа 1878. у Призрену. [...] Да би остварили зацртани циљ, Албанци су кроз цијели 20. вијек тражили подршку оних сила заинтересованих за прекрајање граница на Балкану (Османско Царство, Аустроугарска, фашистичка Италија, нацистичка Њемачка и Сјеверноатлантски савез, предвођен САД).”¹⁵¹

¹⁵¹ *Ibid*, str. 17.

Текст завршава поруком: „Албански сепаратизам у јужној српској покрајини прерастао је у отворени тероризам и оружани сукоб са полицијом и Војском Југославије 1998. Западне силе су се укључиле у нови оружани сукоб на Балкану, штитећи своје стратешке интересе и опет оптужујући Срба за наводну агресију.” *Ibid*.

2.2.2.4. Zaključak

Dosljedna primjena multiperspektivnosti i s njom povezanih ishoda učenja iz ZJNPP-a za povijest (2015) ne može se pronaći ni u jednom od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala. Usprkos nekolicini primjera dobre prakse, standardi iz ZJNPP-a za povijest (2015) ne mogu biti postignuti dok se ne riješi glavni problem udžbenika i nastavnih materijala: razvijanje empatije isključivo prema 'vlastitoj' strani i promatranje 'vlastitoga' naroda isključivo kao skupa žrtava.

- U nekim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima vidljiva su nastojanja da se, barem u ponekom pasusu, poštuje načelo multiperspektivnosti i primijene s njim povezani ishodi učenja. Ova nastojanja najvidljivija su u analiziranim nastavnim materijalima za poučavanje predmeta Povijesti na bosanskom jeziku, u kojima se na nekoliko mjesta navode različita povijesna polazišta tako što se koriste izvori različitog podrijetla¹⁵² ili se pojašnjava kako i zašto se sjećanja ljudi o prošlosti mogu razlikovati.¹⁵³ Na nekoliko mjesta, ovo je dovelo do uspješne primjene posebno ishoda učenja 3 iz Oblasti 1.¹⁵⁴ Međutim, ovaj pristup nije dosljedan i, s tim u vezi, ne sugerira da su ovi materijali pouzdano napisani u skladu s naprijed navedenim standardima. Na primjer, obrada najkontroverznijih tema i najosjetljivih pitanja (vidi 2.2.1) obavlja se bez primjene ovih standarda.
- U nekim od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala, bez favoriziranja jednog ili drugog, prikazani su različiti stavovi u pojedinim pasusima. Ovakvi pristupi predstavljaju pokušaj primjene ishoda učenja 4 iz Oblasti 2¹⁵⁵. Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)* i *Nastavni materijal (RS, 2018)* sadrže pojedinačne primjere takvog pokušaja. Ipak, ovakav pristup usko je limitiran u oba primjera, s obzirom na to da je glavni pristup nakana da se predstave samoopravdavajuće i etnocentrične perspektive.
- Tumačenja su obično predstavljena kao činjenice kako bi se ukazalo na legitimnost trenutačnih stavova. Iako ni materijali za poučavanje predmeta Povijest na bosanskom i hrvatskom jeziku nisu bez ovog pristupa, miješanje činjenica i tumačenja osobito prevladava u materijalima za poučavanje na srpskom jeziku. U njima je ovaj pristup toliko ukorijenjen i dosljedan da, za razliku od materijala za poučavanje povijesti na bosanskom i hrvatskom jeziku, vodi do konstruiranja potpuno iskrivljenog povijesnoga narativa.

¹⁵² Ishod učenja 3 iz Oblasti 1, komponenta 4: „Tumačenje temeljeno na povijesnim izvorima (kritički stav spram prihvaćenih izvora).” Indikatori na kraju devetogodišnjeg obrazovanja i odgoja: indikator 3.1: „Procjenjuje određene sadržaje, odnosno kako povjesničar konstruira povijest pišući o događajima iz prošlosti i prosuđuje zašto povijest nije u cijelosti objektivna ili neutralna”; indikator 3.2: „Analizira uzroke koji su utjecali na pisanje povijesti”; indikator 3.3: „Razlikuje važne podatke od nevažnih, ključne od sporednih i provjerljive od neprovjerljivih podataka u povijesnim kazivanjima i pričama”. *ZJNPP za povijest (2015)*, str. 7.

¹⁵³ Ishod učenja 3 iz Oblasti 1, komponenta 5: „Predodžba o prošlosti na osnovi arheoloških nalaza i sjećanja”. Indikatori na kraju devetogodišnjeg obrazovanja i odgoja: indikator 3.5: „Odabire kulturno povijesne spomenike, simbole kako bi objasnio (kulturu sjećanja) njihova različita tumačenja”; indikator 3.6: „Objašnjava kako i zašto se mogu razlikovati sjećanja ljudi o prošlosti”. *Ibid*, str. 8.

¹⁵⁴ *Ibid*, str. 6.

¹⁵⁵ *Ibid*, str. 9.

2.2.3. Kritičko mišljenje

„Pitanja i zadaće za učenike treba formulirati na način koji će poticati kritičko i otvoreno razmišljanje, kao i sposobnosti da se raščlanjuju povijesni procesi. Autori trebaju voditi računa da tekst udžbenika potiče razvoj kritičkog mišljenja učenika, prikazujući povijesne sadržaje iz različitih perspektiva.” (2.6)

u vezi sa

„Autor udžbenika bi trebao koristiti zadaće i vježbe kritičkog razmišljanja, koristiti ilustracije koje su primjerene uzrastu učenika.” (4.10)

Smjernice (2006)

Cilj u udžbenicima i nastavnim materijalima, u kojima vlada jak narativ traženja legitimnosti s jasnim postavljanjem ‘nas’ protiv ‘njih’, nije unaprjeđenje kritičkoga mišljenje kod učenika i učenica. Usprkos nekim primjerima dobre prakse, temeljni problem se ponavlja u skoro svim analiziranim udžbenicima i materijalima: poticanje empatije samo prema ‘vlastitome’ narodu.

2.2.3.1. Primjeri dobre prakse

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*

U poglavlju „Raspad SFRJ i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine” nalazi se Klintonov govor s jednog od komemorativnih događaja u Potočarima, u kojemu on poziva na suživot u BiH. U zadatku za učenike i učenice stoji: „Prokomentiraj navedene izjave i obrazloži da li se slažeš s njima ili ne?”¹⁵⁶ Ovo je dobar primjer pitanja otvorenog tipa kojim se učenici i učenice potiču na kritičko razmišljanje.

Nastavni materijal (KS, 2018)

U dijelu A) za učenike i učenice, u sažetku nastavne jedinice „Vojno-politički aspekt opsade Sarajeva”, nakratko se diskutira o tradiciji suživota:

„Unatoč ratu i opsadi, stanovnici grada Sarajeva nisu zaboravili da su stoljećima živjeli zajedno. Pogledajte jednu takvu priču o tome kako su različite nacije sarađivale zajedno, da bi preživjele rat i opsadu [...]”¹⁵⁷

¹⁵⁶ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 187.

¹⁵⁷ *Nastavni materijali (KS, 2018)*, str. 12.

Navedena priča je o mladom paru Bošku (Srbinu) i Admiri (Bošnjakinji). Priča se nalazi i u materijalu za nastavnike i nastavnice, a također je predstavljena i didaktički pripremljena u nastavnoj jedinici „Opsada Sarajeva 1992.-1995.” koju prati dodatni materijal (internetske poveznice, pitanja, pjesma i dokumentarni film).¹⁵⁸

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice se, među ishodima učenja za nastavnu jedinicu „Genocid i zločini protiv čovječnosti”, nalaze i:

„Objasniti kako i zašto se mogu razlikovati sjećanja ljudi o prošlosti; [...] zastupati vlastito mišljenje kreirano na kritičkom ispitivanju historijskih izvora [...]”¹⁵⁹

Povezana vježba zahtijeva od nastavnika i nastavnica da prikažu petu epizodu dokumentarca „Smrt Jugoslavije” koja se zove „Sigurna zona”, kao i da zadaju učenicima i učenicama da nacrtaju tablicu sa stupcima (za Bošnjake, Srbe, Hrvate, međunarodnu zajednicu i UN) i da potom odgovore na nekoliko različitih upita, kao na primjer: koji su osnovni interesi svake od navedenih skupina, kakva je njihova pozicija u ratu, koje simbole koriste da izraze svoj identitet i slično, a potom da diskutiraju o sljedećem:

„U kojoj mjeri nacionalni interesi različitih strana imaju ista obilježja i kako su prikazani? U kojoj mjeri su političari spremni manipulirati u cilju postizanja nacionalnih interesa? Koliko obični pojedinac može biti svjestan ove manipulacije? [...]”¹⁶⁰

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*

U poglavlju „Hrvatska i BiH danas” otvoreno se diskutira o jednom od glavnih problema današnjega društva u BiH:

„Budući da je zemlja nacionalno duboko podijeljena, postoje danas barem tri različita shvaćanja Bosne i Hercegovine i njezine budućnosti.”¹⁶¹

S tim u vezi je postavljeno pitanje: „Kakav bi ustroj po tvom mišljenju trebala imati BiH?”¹⁶² Ovo je dobar primjer pitanja otvorenog tipa koje ima za cilj poticanje kritičkog mišljenja.

¹⁵⁸ *Ibid*, str. 68.

¹⁵⁹ *Ibid*, str. 79.

¹⁶⁰ *Ibid*, str. 79-80.

¹⁶¹ *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*, str. 241-242.

¹⁶² *Ibid*, str. 243.

2.2.3.2. Primjeri loše prakse

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*

U poglavlju „Raspad SFRJ i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine” diskutira se o Miloševićevom govoru na Gazimestanu 28. lipnja 1989. godine, u kojem je izjavio da uporaba oružja nije isključena za rješavanje jugoslavenske krize. U popratnom pitanju stoji:

„Možeš li objasniti da li je ovom porukom Milošević ostavljao prostora za mirni dogovor s drugim republikama? Šta ih je očekivalo ukoliko ne popuste srbijanskom pritisku?”¹⁶³

Ovo je oblik sugestivnog pitanja, to jeste, radi se o narativu kojim se implicira da su povijesni događaji neminovni.

Nastavni materijali (KS, 2018)

U dijelu B) za nastavnike i nastavnice, i tekst i didaktički uređene vježbe snažno naglašavaju ‘emocionalnu’ povijest u svrhu prepoznavanja sa žrtvama i iskazivanja empatije prema njima. Empatija je važan odgojni cilj svake od nastavnih jedinica.¹⁶⁴ Problem je, međutim, što se traži empatija samo prema žrtvama ‘vlastitog’ naroda, pa se, u ovom slučaju, ‘uče’ samo emocije vezane uz patnje Bošnjaka tijekom rata.¹⁶⁵ U didaktičkoj pripremi, kroz uzajamno djelovanje tekstova, slika, grafičkih prikaza, pitanja i zadaća, ne potiče se uzimanje u obzir žrtava koje nisu Bošnjaci. Na primjer:

- Nastavna jedinica „Opsada Sarajeva 1992.-1995. - Svakodnevni život i ugrožavanje humanitarnog prava” - Pitanje koje je dio vježbe s povijesnim izvorima (pisma ili dnevnicu djece iz Sarajeva) glasi: „Koje emocije prevladavaju u njihovim iskazima?”¹⁶⁶
- Nastavna jedinica „Opsada Sarajeva 1992.-1995. - Svakodnevni život i ugrožavanje humanitarnog prava” - Pitanje za usmenu vježbu (intervju s osobom koja se sjeća opsade) glasi: „Kakve emocije su vladale tokom vođenja intervju?”¹⁶⁷
- Nastavna jedinica „Etničko čišćenje, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti počinjeni u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine” - Pitanje povodom dokumentarnog filma o Omarskoj i Trnopolju glasi: „Kakve emocije je kod njih [učenika i učenica] izazvala ova reportaža?”¹⁶⁸
- Nastavna jedinica „Genocid u Srebrenici 1995., humanitarno-pravni aspekti” - Zadaća nastavnika i nastavnica je da razgovaraju s učenicima i učenicama o emocijama koje je izazvalo gledanje videomaterijala „Srebrenica” (autora Tarika Samaraha).¹⁶⁹
- Nastavna jedinica „Genocid u Srebrenici 1995., humanitarno-pravni aspekti” - Pitanje povodom gledanja filma „Zločin i kazna / Srebrenica” glasi: „Kakve emocije prevladavaju u filmu?”¹⁷⁰

¹⁶³ *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 180.

¹⁶⁴ *Nastavni materijali (KS, 2018)*: Jedan od odgojnih ciljeva je i empatija sa Sarajlijama (str. 50), ali tekst *de facto* naglašava samo bošnjačke žrtve (osim u priči o Bošku i Admiru). I drugi dijelovi sadrže odgojni cilj razvijanja empatije sa žrtvama (dio o opsadi Sarajeva, str. 63; dio o etničkom čišćenju, str. 69; dio o genocidu u Srebrenici, str. 76 i 79).

¹⁶⁵ S jednom iznimkom: priča o Bošku i Admiru u Sarajevu devedesetih godina prošloga stoljeća.

¹⁶⁶ *Ibid.*, str. 62.

¹⁶⁷ *Ibid.*, str. 68.

¹⁶⁸ *Ibid.*, str. 74.

¹⁶⁹ *Ibid.*, str. 77. „Nakon pregleda videa nastavnik sa učenicima može razgovarati o emocijama koje ovaj video kod njih budi.”

¹⁷⁰ *Ibid.*, str. 78.

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

Nijedno od pitanja za učenike i učenice s kraja poglavlja, u kojima se obrađuju zločini koje je počinila hrvatska vojska tijekom rata u Hrvatskoj, ne dotiče se teme zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda, iako se u tekstu ta pitanja spominju na način kojim se opravdava činjenje. Pitanja su:

„Gdje su počinjeni najgori zločini tijekom Domovinskog rata u Republici Hrvatskoj? Koliku je materijalnu štetu Republici Hrvatskoj donijela srpsko-crnogorska agresija?”¹⁷¹

Prvo pitanje je otvorenog tipa. Prema tome, u odgovoru na prvo pitanje, učenici i učenice načelno bi mogli navesti zločine koje su počinile hrvatske snage nad srpskim civilima, međutim, način na koji je cijeli sadržaj poglavlja tumačen neće ih povesti u tom smjeru.¹⁷² Naprotiv, njihovi odgovori će se vjerojatno poklopiti s glavnim viđenjem predstavljenim u poglavlju, u kojem se 'vlastiti' narod prikazuje kao legitimni branitelj i osloboditelj, a 'drugi' (srpski) narod isključivo kao agresor.

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Udžbenik *Istorija 9 (Vasić, 2018)*

Pasus „Из историјских текстова” daje informacije o stvaranju iskrivljenih predstava o srpskom narodu u holivudskoj filmskoj produkciji u razdoblju između 1996. i 2011. godine. Ulomak iz jednog od izvora¹⁷³ upotrijebljenog u udžbeniku govori o „sotonizaciji srpskog naroda” od strane filmske producentice Angeline Jolie:

„У иностраном јавном мњењу путем медија стварана је искривљена представа о Србима као јединим кривцима за рат и његове страхоте. [...] Вјероватно најбољи примјер сатанизације српског народа представља филм Анђелине Џоли „У земљи крви и меда”. ”¹⁷⁴

Jedno od dvaju pitanja na kraju ovog pasusa glasi: „Зашто су тако приказани [Срби]?”¹⁷⁵

Slijedeći poruku teksta¹⁷⁶, jedini mogući odgovor bio bi da je Zapad manipulirao prikazom Srba u javnom mnijenju. Štoviše, metoda kritičkog mišljenja ovdje nije rabljena radi preispitivanja vlastitih stavova, već radi njihovog jačanja. Stoga, kritički razmišljati o tome „kako nas drugi vide” postaje vježba za jačanje 'vlastitih' nacionalnih uvjerenja.

¹⁷¹ *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, str. 175.

¹⁷² Također, vidjeti pod 2.2.1. „Osjetljiva pitanja / kontroverzne teme”.

¹⁷³ Korišteni izvor je: Antić, Č. i drugi (2016). *Istorija Republike Srpske*. Beograd, str. 406.

¹⁷⁴ *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, str. 181.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ Kao što je objašnjeno u 2.2.2. pod (iv) „Jednostranost i konstrukcija iskrivljenih narativa”.

Nastavni materijal (RS, 2018)

U prvom dijelu pod naslovom „Допуне које се тичу холокауста и геноцида над Србима у НДХ”, поставља се питање како је био могућ геноцид над Србима. Одговор на то питање даје се у тексту и то тако што се потврђују изнесени ставови¹⁷⁷, без остављања простора за критичко мишљење.

„Једно од основних питања које се поставља приликом изучавања геноцида почињеног над Србима у Независној Држави Хрватској за вријеме Другог свјетског рата (1941–1945) јесте: како је такав злочин био могућ и зашто се десио? Одговоре на то питање могуће је дати једино ако се историја Срба и Хрвата и њихових међусобних односа прати упоредо у непрекинутом низу од неколико стољећа, од тренутка кад су се Срби нашли са Хрватима у истој државној заједници. Дакле, генезу геноцидних радњи над Србима треба тражити у временима кад су се православни Срби, под притиском Турака, у 16. и 17. вијеку почели досељавати у хрватске земље.”¹⁷⁸

У другом дијелу под насловом „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”, налази се слjedeће питање:

„Да ли је послје усташког геноцида над Србима уопште и био когућ заједнички живот? Хрвати су два пута у 20. вијеку, напуштањем првобитне и већинске позиције, прелазили на побједничку страну.”¹⁷⁹

Након ишчитавања цијелог текста, једини могући одговор који се намеће јесте: заједнички живот је био немoguć након онога што се Србима догодило у НДХ током Другог свјетског рата. С обзиром на наратив који се провлачи кроз цијели текст, ово питање није отвореног већ сугестивног типа, и не потиче критичко мишљење.

¹⁷⁷ Као што је објашњено у 2.2.2. под (iv) „Једностраност и конструкција искривљених наратива”.

¹⁷⁸ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 3.

¹⁷⁹ *Ibid*, str. 14.

2.2.3.3. Zaključak

Cilj u udžbenicima i nastavnim materijalima u kojima vlada jak narativ traženja legitimnosti s jasnim postavljanjem ‘nas’ protiv ‘njih’ (*Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*; *Istorija 9 (Vasić, 2018)*; *Nastavni materijal (RS, 2018)*), nije unaprjeđenje kritičkog mišljenja kod učenika i učenica, što se osobito sagledava u poglavljima o ratovima i sukobima u regiji devedesetih godina prošloga stoljeća.

U gore spomenutim tekstovima u sva tri udžbenika i nastavna materijala (*Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*; *Istorija 9 (Vasić, 2018)*; *Nastavni materijal (RS, 2018)*) učenicima i učenicama se nudi samo jedno tumačenje uzroka događaja, a postavljena pitanja su ili pitanja sugestivnog tipa ili dopuštaju samo jedan mogući odgovor. Time se potvrđuje narativna namjera u sva tri teksta.

- U udžbeniku i materijalu za poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku, a osobito u *Nastavnom materijalu (RS, 2018)*, ovaj problem nastao je stvaranjem iskrivljenih povijesnih narativa, gdje su i same uzročno-posljedične veze prikazane na sugestivan način.
- Udžbenik i materijali za poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku (udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)* i *Nastavni materijali (KS, 2018)*) bolji su u predstavljanju uzročno-posljedičnih veza.¹⁸⁰ Međutim, iako se mogu pronaći primjeri dobre prakse, isti problem opstaje: skoro isključivo isticanje ‘vlastite’ strane i učenje empatije samo prema ‘vlastitom’ narodu, što ometa razvoj kritičkog mišljenja. U *Metodičkom priručniku (Šabotić i drugi, 2012)* navodi se razvoj kritičkog mišljenja kao izričit funkcionalni cilj u skoro svakoj nastavnoj jedinici, s iznimkom dva posljednja poglavlja pod nazivima „Raspad SFRJ i međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine” i „Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini (1992-2000)”.¹⁸¹
- Što se tiče udžbenika za poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku, u udžbeniku *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)* nude se pojedinačni primjeri dobre prakse glede poticanja kritičkog mišljenja. Snaga ovog udžbenika leži u tome što se, za razliku od udžbenika *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*, u njemu tijekom povijesti ne objašnjava kroz suprotstavljanje ‘nas’ i ‘njih’.

¹⁸⁰ U *Nastavnim materijalima (KS, 2018)*, razumijevanje uzročno-posljedičnih veza spominje se kao funkcionalni cilj, materijalni cilj ili ishod učenja u svakoj od pet nastavnih jedinica (na str. 47, 50, 63, 69, 76).

¹⁸¹ *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 79 i 81. *Nastavni materijali (KS, 2018)* kao jedan od ishoda učenja u nastavnoj jedinici „Genocid i zločini protiv čovječnosti” navodi sljedeći: „Argumentovano diskutirati i zastupati vlastito mišljenje kreirano na kritičkom ispitivanju istorijskih izvora [...]” (str. 79).

2.2.4. Jezik koji ne navodi na mržnju

„Uopćeno govoreći, jezik koji se koristi u udžbenicima treba biti oslobođen termina i definicija koji navode na mržnju i stvaraju sliku neprijatelja, osobito kada se govori o susjednim državama.” (2.10)

Smjernice (2006)

Iako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija govora mržnje, u svrhu analize udžbenika i nastavnih materijala po točki 2.10 iz *Smjernica (2006)*, upotrijebljene su sljedeće definicije:

- definicija Komiteta ministara Vijeća Europe: „Za potrebe primene ovih načela, izraz „govor mržnje” podrazumeva sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, podstiču ili pravdaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge oblike mržnje zasnovane na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u formi agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, diskriminacije i neprijateljstva prema manjinama, migranatima i ljudima imigrantskog porekla.”¹⁸²;
- sudska praksa Europskog suda za ljudska prava, uključujući pozivanje na: „[...] sve oblike izražavanja koji šire, raspiruju, potiču ili pravdaju mržnju zasnovanu na netoleranciji (uključujući vjersku netoleranciju) [...]”¹⁸³;
- definicije iz kaznenih zakona na snazi u BiH.

U analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima uglavnom se suzdržavalo od uporabe jezika koji sadržava termine i definicije koji navode na mržnju. Neke karakteristike takvog jezika mogu se pronaći u *Nastavnom materijalu (RS, 2018)*.

¹⁸² Vijeće Europe. (1997). *Preporuka br. R (97) 20 Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje”* (usvojena 30. listopada 1997), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680767bfe

¹⁸³ Europski sud za ljudska prava. (14. lipnja 2004). *Gündüz protiv Turske*, aplikacija br. 35071/97, para. 40, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61522>
Europski sud za ljudska prava. (6. listopada 2006). *Erbakan protiv Turske*, aplikacija br. 59405/00, para. 56, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76232>

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Nastavni materijal (RS, 2018)

U dijelu pod naslovom „Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ”, термини и дефиниције употребљени у појединим уломцима показују одлике језика који наводи на мржњу, на примјер:

„Албанско становништво чинило је у тек основаној Краљевини СХС културно најзаосталију националну мањину. Архаична схватања албанског друштва његовала су свијест о легалности стицања имовине пљачком и правом јачег на отимачину. Милитантност ислама подстицала је вјерски фанатизам код Албанаца. Политички оквир тако заосталом друштву давала је идеја о Албанији у четири вилајета: скадарском, јањинском, битољском и косовском.”¹⁸⁴

„Опсједнутост проширењем на територије које никада раније нису припадале албанској држави и патолошко непријатељство према Србима, посебно је почело да јача након Балканских ратова 1912-1913.”¹⁸⁵

Riječi „najzaostaliju” i „arhaična” i spominjanje albanskog „stanovništva”, „društva” i „nacionalne manjine” ukazuju na karakteristike uvriježene predrasude i neprijateljstva prema tom narodu. Nadalje, generalizacije u smislu „militantnosti islama” koja je navodno „poticala vjerski fanatizam” mogu, također, biti okarakterizirane kao stigmatizacija jedne cijele skupine.¹⁸⁶ Iako je ugrađena u povijesni kontekst, teško je ne vidjeti da sama formulacija po sebi izaziva određene emocije ili predrasude prema Albancima.¹⁸⁷ Čini se da se radi o stereotipnom i jednostranom opisu srpsko-albanskih odnosa, a koji je stvoren da promovira mržnju.¹⁸⁸

Činjenica da su ovi tekstovi predviđeni kao nastavni materijali čini stvar još problematičnijom,¹⁸⁹ osobito u pogledu Preporuke br. 10 Europske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI), kojom se određuje da bi države trebale osigurati unaprjeđivanje „[...] kritičkog razmišljanja među učenicima i uvođenje takve nastave koja će im omogućiti da budu svjesni i reaguju na stereotipove ili elemente netolerancije u materijalima koje koriste”.¹⁹⁰

¹⁸⁴ *Nastavni materijal (RS, 2018)*, str. 17.

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ Usporedbe radi, vidjeti ovdje, također, odluku Europskog suda za ljudska prava, *Norwood protiv Ujedinjenog kraljevstva*, aplikacija br. 23131/03, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67632>

¹⁸⁷ Za govor mržnje prema etničkim pripadnostima vidjeti, također, odluku Europskog suda za ljudska prava, *Atamanchuk protiv Rusije*, aplikacija br. 4493/11, para. 53-73, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200839>

¹⁸⁸ Vidjeti ovdje, također, odluku Europskog suda za ljudska prava, *Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije*, aplikacija br. 72596/01, para. 78-80, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89307>

¹⁸⁹ Za više o govoru mržnje i nastavnim materijalima vidjeti, također, presudu Europskog suda za ljudska prava, *Aksu protiv Turske*, aplikacije br. 4149/04 i 41029/04, para. 81-86, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109577>

¹⁹⁰ Europska komisija protiv rasizma i netolerancije. (2006). *Preporuka br. 10 ECRI-ja u pogledu opće politike o suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije u i kroz školsko obrazovanje*, para. II(2)(e), <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-10-on-combating-racism-and-racia/16808b5ad2>

2.2.5. Izgradnja uzajamnog razumijevanja i pomirenja

„Udžbenici trebaju biti naučno utemeljeni, objektivni, te usmjereni na stvaranje zajedničkog razumijevanja, pomirenja i mira u BiH.” (2.2)

Smjernice (2006)

Analizirani udžbenici i nastavni materijali za predmet Povijest, u kojima se obrađuje tema devedesetih godina prošloga stoljeća u BiH, više doprinose politizaciji i instrumentalizaciji prošlosti nego međusobnom razumijevanju i pomirenju.

Poučavanje predmeta Povijest na bosanskom jeziku

Udžbenik *Historija 9 (Šabotić i drugi, 2012)*, *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)* i *Nastavni materijali (KS, 2018)* sadrže čitav niz primjera dobrog pristupa razvijanju kritičkog mišljenja i načela multiperspektivnosti. *Nastavni materijali (KS, 2018)* posebno se izdvajaju jer se učenicima i učenicama nude vježbe pisanja iz tuđih perspektiva i jer se objašnjava kako i zašto se sjećanja na prošlost mogu razlikovati. Nadalje, *Nastavni materijali (KS, 2018)* i *Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)* navode funkcionalne ciljeve i ishode učenja u relevantnim poglavljima koji su u skladu s parametrima *ZJNPP-a za povijest (2015)*.

Usprkos svemu spomenutom, ne može se doći do zaključka da ovaj udžbenik i ovi materijali ispunjavaju cilj da doprinose uzajamnom razumijevanju i pomirenju. Razlog za to je što se u njima uglavnom jasno iskazuje empatija prema samo jednom narodu, konkretno Bošnjacima, pa tako ostaju pristrani. Stoga će učenici i učenice i nastavnici i nastavnice koji rade s ovim udžbenikom i ovim materijalima razviti pozitivne emocije i empatiju isključivo prema Bošnjacima. Na mnogim mjestima u materijalu, pristranost se skriva iza općih termina, poput termina „domovina”, „žrtve progona”¹⁹¹, ili „stanovništvo”.¹⁹²

- ❑ „Razvijanje ljubavi prema domovini”, bez pokušaja da se uvrste i gledišta ‘drugih’, može se protumačiti kao razvijanje odanosti isključivo prema ‘vlastitome’ narodu.
- ❑ Iako izraz „stanovništvo” pretpostavlja da su posljedice zločina protiv čovječnosti prikazane u odnosu na cijelo stanovništvo, to nije tako s obzirom na to da je prikazan samo dio koji se odnosi na Bošnjake.
- ❑ Samo su bošnjačke žrtve rata spomenute, dok su srpske ignorirane. Kada se žrtve spominju imenom, uvijek su to imena bošnjačkog podrijetla.¹⁹³

¹⁹¹ Na primjer, u nastavnoj jedinici „Ratni i postratni period u Bosni i Hercegovini (1992-2000)” među odgojnim zadacima navodi se: „razvijanje ljubavi prema domovini” i „razvijanje empatije kod učenica/učenika i suosjećanja za žrtvu progona”. (*Metodički priručnik (Šabotić i drugi, 2012)*, str. 81).

¹⁹² Na primjer, u nastavnoj jedinici „Genocid i zločini protiv čovječnosti” među ciljevima nastavnog sata navodi se: „Ponoviti hronologiju i posljedice genocida i zločina protiv čovječnosti nad stanovništvom Bosne i Hercegovine”. (*Nastavni materijal (KS, 2018)*, str. 79).

¹⁹³ Jedina iznimka je priča o Bošku i Admiri. (*ibid*, str. 68).

Poučavanje predmeta Povijest na hrvatskom jeziku

Udžbenik *Povijest 9 (Erdelja i drugi, bez godine)*

Ovaj udžbenik najbliži je načelu iz *Smjernica (2006)* koji se odnosi na izgradnju uzajamnog razumijevanja i pomirenja. U udžbeniku se nude pojedini primjeri dobre prakse kojima se potiče kritičko mišljenje. U njemu se pristupa osjetljivoj temi zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda (zločini koje su počinili pripadnici HV-a nad Srbima tijekom rata u Hrvatskoj), bez da se relativiziraju ili opravdaju. Međutim, u udžbeniku se ne spominju zločini koje su počinili pripadnici hrvatskih snaga tijekom rata u BiH, niti se nude multiperspektivni pristupi u poglavlju o ratu u BiH. Korišteni jezik i narativ uglavnom su usklađeni, iako se narativ fokusira na hrvatsku povijest. Jedna od dobrih strana ovog udžbenika je da ne objašnjava tijek povijesti kao stalno sukobljavanje 'vlastitog' naroda (Hrvata) i drugih naroda.

Udžbenik *Povijest 9 (Bekavac i drugi, 2018)*

Strategija, koja se koristi u ovom udžbeniku kako bi se spomenuli, ali i opravdali i relativizirali zločini koje su počinili pripadnici 'vlastitog' naroda (zločini koje su počinili pripadnici HV-a nad Srbima tijekom rata u Hrvatskoj), nije usklađena s načelom o uzajamnom razumijevanju iz *Smjernica (2006)*. U poglavljima koja govore o devedesetim godinama prošloga stoljeća u regiji, empatija se razvija samo prema pripadnicima 'vlastitoga' naroda. Sveukupno, u udžbeniku se prenose samoopravdavajuća i etnocentrična viđenja, primarno opisujući 'vlastiti' narod (hrvatsku stranu) kao legitimnu žrtvu, branitelja i osloboditelja, a drugi narod (srpsku stranu) isključivo kao agresora.

Poučavanje predmeta Povijest na srpskom jeziku

Udžbenik *Istorija 9 (Vasić, 2018)* i *Nastavni materijal (RS, 2018)*

Ni udžbenik ni nastavni materijal nisu usklađeni s načelom iz *Smjernica (2006)* o uzajamnom razumijevanju i pomirenju. Nedostaju im multiperspektivni pristup i stimulacija kritičkog mišljenja, dok pojedini pasusi u *Nastavnom materijalu (RS, 2018)* sadrže termine i definicije koji pokazuju određene karakteristike jezika koji navodi na mržnju, osobito prema Albancima. I u jednom i u drugom razvijaju se iskrivljeni povijesni narativi koji su u suprotnosti s većinom ishoda učenja iz *ZJNPP-a za povijest (2015)*. U ovim iskrivljenim narativima, činjenice i tumačenja nisu razdvojeni, a povijesni mitovi prerastaju u povijest. U oba se spominju samo žrtve 'vlastitoga' naroda, dok se ignoriraju žrtve drugih naroda (Bošnjaka, Hrvata). U udžbeniku *Istorija 9 (Vasić, 2018)*, s iznimkom dvaju veoma kratkih ulomaka koji su izvučeni iz konteksta, zločini koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda nisu nigdje spomenuti. U *Nastavnom materijalu (RS, 2018)* nema spomena o zločinima koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda, čak ni o Srebrenici.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Razdoblje rata i sukoba devedesetih godina prošloga stoljeća u BiH i regiji ušlo je u udžbenike i nastavne materijale za predmet Povijest, tako da šutnja na temu rata i njegovih posljedica očito nije alternativa. S temom rata treba se baviti u učionici, osobito stoga što su sjećanja na rat sveprisutna u javnosti i politički instrumentalizirana na sve tri strane u BiH.

Učenje povijesti u 21. stoljeću treba biti usmjereno ne samo na stvaranje povijesnoga znanja, već i *kritičkog* povijesnoga znanja, nužnog za razumijevanje političkih, društvenih, kulturoloških i ekonomskih sustava. Ostvarivanje ovih ciljeva u učionici omogućilo bi učenicima i učenicama da se razvijaju u kritički osposobljene i odgovorne mlade građane i građanke u demokratskom društvu.¹⁹⁴

Povijest kao nastavni predmet treba ponuditi odgovore potrebne da učenici i učenice „kritički sagledaju sadašnjost, učivši ih da se bilo koji povijesni događaj mora tumačiti prema povijesnom kontekstu kojem pripada, kao i da je tumačenje povijesti podložno debati.”¹⁹⁵

U postkonfliktnim društvima, poučavanje i učenje predmeta Povijest nailazi na posebne izazove stoga jer je „povijest tako blisko povezana s emocijama koje se odnose na nacionalni identitet i kolektivnu pripadnost.”¹⁹⁶ Stoga bi poučavanje i učenje predmeta Povijest u ovim društvima, također, trebalo doprinijeti uzajamnom razumijevanju i društvenom zacjeljenju. Posebna pozornost mora se posvetiti „uravnoteženosti kognitivnih, emotivnih i etičkih dimenzija u poučavanju i učenju povijesti.”¹⁹⁷ Obrazovne vlasti, autori i autorice udžbenika te nastavnici i nastavnice trebaju se pobrinuti da povijesna empatija, koja se uči kroz udžbenike i nastavne materijale, ne vodi poistovjećivanju ili suosjećanju s nekim stavom, već da pospješi razumijevanje.

Ovi standardi za poučavanje povijesti, osobito važni u postkonfliktnome društvu, mogu se postići dobro osmišljenim nastavnim programima, odnosno kurikulumima za predmet Povijest, udžbenicima i nastavnim materijalima, uz osposobljene nastavnike i nastavnice.

Usporednom raščlambom udžbenika i nastavnih materijala za predmet Povijest, koji se sada koriste za poučavanje i učenje o razdoblju između 1992. i 1995. godine širom BiH, a prema gore spomenutim standardima za poučavanje povijesti i načelima postavljenim u *Smjernicama (2006)*, došlo se do sljedećih zaključaka i nalaza:

Potrebna je temeljna promjena u pristupu poučavanju predmeta Povijest u BiH, posebice u vezi s razdobljem od 1992. do 1995. godine, u smislu udaljavanja od narativa monumentalne povijesti koji sada dominira i približavanja narativu kritičke povijesti.

- Analizirani udžbenici i nastavni materijali su etnocentrični i njima se razvijaju tri međusobno isključiva narativa.
- Analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima u kojima je prikazano razdoblje od 1992. do 1995. godine u BiH doprinosi se politiziranju i instrumentalizaciji prošlosti, umjesto uzajamnom razumijevanju i pomirenju.

¹⁹⁴ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*, str. 6.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7:2, p. 1-15, p. 4.

¹⁹⁷ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*, str. 9.

- U svim analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima sukobom prožete devedesete godine prošloga stoljeća promatraju se gotovo isključivo kao godine ‘vlastite’ žrtve i stradanja, promovira se empatija samo prema ‘vlastitome’ narodu, a ‘druga’ strana prikazuje se skoro uvijek kao počinitelji zločina.
- U bilo kojem od analiziranih udžbenika i nastavnih materijala ne prevladava primjena multiperspektivnog pristupa i s njim povezanih ishoda učenja.
- Tamo gdje ih ima, multiperspektivnost i kritičko mišljenje nisu u svrsi preispitivanja postupaka pripadnika ‘vlastitoga’ naroda.

Temeljni problem u analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima je narativ koji Korostelina naziva „monumentalnom poviješću” i koji je izravno suprotstavljen konceptu „kritičke povijesti”:

„Stoga, društva koja se oporavljaju od skorijeg nasilja mogu odabrati da kreiraju monumentalnu povijest kako bi podržala dominaciju jedne određene grupe i promovirala ju kao nevinu i herojsku, razvijajući tako odanost među mladom generacijom. Ta društva mogu, također, odabrati da poučavaju kritičku povijest u kojoj su svi izvršitelji podjednako odgovorni i koja prikazuje kompleksne korijene nasilja bez promoviranja odanosti prema samo jednoj određenoj strani.”¹⁹⁸

Zbog pripovijedanja monumentalne povijesti, načela koja su definirana u *Smjernicama (2006)*, u pogledu razdoblja od 1992. do 1995. godine u BiH, samo su selektivno primijenjena u analiziranim udžbenicima i nastavnim materijalima. Iz istog razloga, načela i smjernice koje je Vijeće Europe definiralo za nastavu povijesti u 21. stoljeću su, također, primijenjeni samo selektivno.¹⁹⁹

Kao jednu od najznačajnijih smjernica, koja bi mogla voditi ka pripovijedanju povijesti kao *kritičke povijesti*, Vijeće Europe naglašava da izučavanje povijesti treba pospješiti sposobnost predstavljanja i kritičkog ispitivanja različitih, pa i sukobljenih narativa.²⁰⁰ Od osam načela koja je Vijeće Europe definiralo, pet ih je pobrojano u prilogu ovog izvješća. Ova načela od iznimne su važnosti u kontekstu poučavanja povijesti devedesetih godina prošloga stoljeća u BiH.

¹⁹⁸ Korostelina, K. V. (2016). History Education in the Midst of Post-conflict Recovery: Lessons Learned. In: Bentrovato, D., Korostelina, K. V. and Schulze, M. (eds.). *History Can Bite: History Education in Divided and Post-war Societies*. V&R unipress, Göttingen, p. 289-309, p. 294.

Korostelina objašnjava: „U monumentalnoj povijesti, neprijatelj se doživljava kao jedan „entitet” s uniformnim vjerovanjima i stavovima koji podržavaju zajedničku politiku prema drugim grupama. Slika vanjske grupe je kruta, čvrsta i homogena. U kritičkoj povijesti, raznolikost i konkurentski prioriteti unutrašnje grupe i vanjske grupe su naglašeni, a njihove kulturne i političke strukture opisane su kao složenije i ponekad konfliktne.” (str. 295), kao i: „U monumentalnoj povijesti, međugrupni odnosi su predstavljeni u vidu viktimizacija unutrašnje grupe i agresije vanjske grupe. Takva predstavljanja su ključna za poricanje odgovornosti unutrašnje grupe za agresivne radnje i jednostavna su za korištenje. Pristranost i predrasude se pretvaraju u duboka uvjerenja o vanjskoj grupi kao suštinskom neprijatelju, čime se smanjuje svaka mogućnost međusobnog razumijevanja. U kritičkoj povijesti, obrazovanje predstavlja ne samo pozitivne nego i negativne radnje unutrašnje grupe, pružajući kritičku analizu političkih i društvenih osnova i posljedica negativnih događaja.” (str. 296).

¹⁹⁹ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*.

²⁰⁰ *Ibid*, str. 5.

Ovdje predložene preporuke zasnivaju se na:

- a) načelima Vijeća Europe,
- b) rezultatima ove analize,
- c) znanstvenom istraživanju o poučavanju povijesti u podijeljenim društvima, kao i o poučavanju o osjetljivim i kontroverznim temama.

Preporuka 1: Izraditi otvorene predmetne kurikulume

Načelima Vijeća Europe traže se otvoreni nastavni programi, odnosno predmetni kurikulumi. Novim otvorenim kurikulumima za predmet Povijest u BiH trebala bi se eliminirati trenutačna preopterećenost nastavnih programa sadržajem i, umjesto toga, usmjeriti se na ostvarivanje ishoda učenja specifičnih za predmet Povijest. Ostvariti ove ishode učenja značilo bi stvoriti mladim ljudima temelj za znanje, vještine i sklonosti nužne za sudjelovanje u demokratskom diskursu koji seže izvan dometa učionice za predmet Povijest i škole.

Preporuka 2: Prihvatiti postojanje višestrukih identiteta i zajedničkih iskustava, te njegovati povijesnu empatiju prema 'drugima'

Primjenjivanje povijesne empatije znači i više „uravnoteženo povijesno viđenje, osobito izlaganjem [učenika i učenica] motivacijama i iskustvima druge zajednice.”²⁰¹ To može biti postignuto u BiH jedino kroz uzdržavanje od prikazivanja navodnih fiksiranih uloga žrtve i počinitelja, kao i kroz priznavanje i ukazivanje na postojanje višestrukih identiteta kod samoga sebe a i drugih. Ovakav bi pristup učvrstio pozitivna osjećanja prema 'drugima' i oslabio negativna osjećanja, što bi dovelo do promjene u uzajamnim percepcijama.²⁰²

Uravnoteženo povijesno viđenje 'drugog' u postkonfliktnim društvima može se postići na sljedeći način:

2.1: Usmjeriti se na pozitivne priče s 'druge strane'

Pozitivne priče s 'druge strane' čine da 'drugi' ne izgledaju samo kao počinitelji već i kao, na primjer, „herojski pomagači”.²⁰³

2.2: Prikazati i 'druhu stranu' kao žrtve rata

Sve strane su iskusile teror, mučenje, bijeg, protjerivanje i smrt u ratu. Prepoznati da i pripadnici 'druge strane' trebaju biti vidljivi kao žrtve rata.²⁰⁴

2.3: Razumjeti kako i zašto se formiraju grupni narativi

Preispitati ustaljene i nepotkrijepljene stavove, razbiti mitove i razotkriti zlouporabu povijesti.²⁰⁵

²⁰¹ Barton, K. C. and McCully, A. W. (2010). "You Can Form Your Own Point of View": Internally Persuasive Discourse in Northern Ireland Students' Encounters with History. *Teachers College Record*, 112:1, p. 142-181, p. 143.

²⁰² Čehajić-Clancy, S. and Bilewicz, M. (2017). Fostering reconciliation through historical moral exemplars in a post-conflict society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23:3, p. 288-296.

²⁰³ „[P]redstavljanje ljudima priča o herojskim pomagačima može biti važna strategija u promoviranju pomirenja nakon masovnog nasilja, jer se čini da takve priče potkopavaju cjelovitost i unutrašnjih i vanjskih grupa i međusobno isključivu kategorizaciju grupa kao žrtava i počinitelja.” (*Ibid.*, str. 290). Ovaj argument se može naći i u: Carretero, M. (2017). The Teaching of Recent and Violent Conflicts as Challenges for History Education. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.), *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, p. 370; i u Marko-Stöckl, E. (2008). *Specific report on the role of history for reconciliation. My Truth, Your Truth - Our Truth? The Role of Truth Commissions and History Teaching for Reconciliation*. EURAC research, Bozen, p. 22.

²⁰⁴ Vidjeti: McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7:2, p. 9. Vidjeti također: Barton, K. and McCully, A. W. (2012). Trying to "See Things Differently": Northern Ireland Students' Struggle to Understand Alternative Historical Perspectives. *Theory & Research in Social Education*, 40:4, p. 371-408, p. 398, gdje se objašnjava: „Na ovaj način, emocionalna komponenta empatije – briga o ljudima i njihovim gledištima – mogla bi motivirati učenike da se uključe u kritičko razmišljanje koje nastavnici cijene, i mogla bi na kraju pomoći učenicima da postignu svoj cilj razumijevanja 'obje strane' sukoba.” Studija koja se bavi kontekstom Sjeverne Irske naziva ovaj pristup „empatija kao briga”. Objasnjava se: „Ključno, kroz brigu dolazi mogućnost da promijenimo svoja uvjerenja ili ponašanja u sadašnjosti na osnovi onoga što smo naučili iz našeg proučavanja prošlosti [...] ovo postaje posebno važno kada se izloži pričama onih koji su drugačijeg podrijetla od našeg, koji su patili u sukobima u nedavnoj prošlosti.” McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past, p. 9.

²⁰⁵ Psaltis, C., McCully, A., Agbaria, A., Makriyanni, C., Pingel, F., Karahasan, H., Carretero, M., Oguz, M., Choplarou, R., Philippou, S., Wagner, W. and Papadakis, Y. (2017). *Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*. European Cooperation in Science and Technology, p. 7, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12927.61602>

Preporuka 3: Prihvatiti postojanje višestrukih identiteta i obračunati se sa zločinima koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda prema drugim narodima

Dok u Preporuci 2 stoji da treba prikazati 'drugu stranu' i kao nešto drugo a ne samo kao počinitelja (na primjer kao „herojskog pomagača” i žrtvu), u Preporuci 3 sugerira se da se pripadnici 'vlastite' zajednice trebaju prikazati i kao nešto drugo a ne samo kao žrtve, to jest, i kao počinitelji. Kriatičko preispitivanje ovog aspekta povijesti zahtijevalo bi napuštanje jednostranog pogleda na 'vlastiti' narod kao na skup žrtava. Također bi zahtijevalo iznošenje različitih i individualiziranih aspekata ratne prošlosti, pa i zločina koje su počinili pripadnici 'vlastitoga' naroda protiv 'drugih'.

Raznoliki i suprotstavljeni izvori trebali bi biti korišteni pri objašnjavanju osjetljivih i kontroverznih pitanja²⁰⁶, ne bi li se izišlo iz kuta monoperspektivnosti. To bi doprinijelo razvoju (samo)kriatičkog viđenja povijesti 'vlastite zajednice', kao i povijesti drugih zajednica.

Preporuka 4: Prihvatiti postojanje suprotstavljenih narativa

Proučavanjem povijesti trebala bi se njegovati sposobnost ispitivanja različitih, pa i suprotstavljenih, narativa.²⁰⁷ To zahtijeva od nastavnika i nastavnica da predstave suprotstavljene stavove učenicima i učenicama. Umjesto da uče jednostrane priče, učenici i učenice „moraju učiti analizirati kako su takve priče nastale, na koji još način bi mogle biti ispričane, kao i kako sada služe u društvene i političke svrhe.”²⁰⁸

„Sposobnosti evaluacije, analiziranja, sinteziranja i tumačenja, razvijene korištenjem suprotstavljenih dokaza, kod učenika i učenica produbljuju razumijevanje prošlosti a također postavljaju i temelj za zauzimanje kriatičkog stava prema onima koji pokušavaju iskoristiti prošlost kako bi opravdali suvremena gledišta.”²⁰⁹ Ove sposobnosti pomažu da se „predstavi drugačiji pristup povijesti - onaj koji podrazumijeva odmak, analitički pristup u gledanju i uravnoteženost između suprotstavljenih gledišta.”²¹⁰

Preporuka 5: Unaprijediti kompetencije nastavnika i nastavnica

Nastavnici i nastavnice, koji predaju predmet Povijest, trebali bi proći dodatnu obuku za poučavanje povijesti devedesetih godina prošloga stoljeća, posebice jer se radi o jednom od najkontroverznijih i najosjetljivijih razdoblja danas u BiH. Ta bi obuka trebala biti usmjerena i na kognitivne i na emocionalne aspekte učenja. Trebala bi promovirati predmet Povijest kao učinkovito sredstvo za obrazovanje za mir, međusobno razumijevanje i društveno zacjeljivanje između nekadašnjih zaraćenih strana. Kako bi se to postiglo, nužno je poučavati kriatičko povijesno znanje usmjereno k razvijanju kriatički nastrojenih i odgovornih mladih građana i građanki u demokratskom društvu, umjesto učvršćivanja etnički isključivih nacionalnih identiteta.

²⁰⁶ Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*, str. 9.

²⁰⁷ *Ibid*, str. 5.

²⁰⁸ Barton, K. C. and McCully, A. W. (2010). "You Can Form Your Own Point of View": Internally Persuasive Discourse in Northern Ireland Students' Encounters with History. *Teachers College Record*, 112:1, p. 175.

²⁰⁹ McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past, p. 7.

²¹⁰ Barton, K. C. and McCully, A. W. (2010). "You Can Form Your Own Point of View", p. 151.

Načelo 1: „Izraditi otvorene nastavne programe / predmetne kurikulume i interaktivne pedagoške metode u kojima se prihvaćaju kulturološke različitosti.”²¹²

Smjernica 4: „Nastavnici i nastavnice trebali bi razmotriti izbor materijala iz sveobuhvatnih, inkluzivnih izvora kako bi izbjegli kulturološku nadmoć, stereotipe i diskriminaciju.”

Načelo 4: „Prepoznati da su ljudi različitog kulturološkog, religijskog i etničkog podrijetla obično dugo ukorijenjeni u društvima.”²¹³

Smjernica 2.1: „U poučavanju povijesti ne bi trebalo previdjeti postojeću raznolikost, niti se ograničiti na nacionalne narative koji se podudaraju s poviješću najveće ili dominantne jezične i kulturološke zajednice.”

Smjernica 2.2: „Poučavanje povijesti trebalo bi biti inkluzivno tako što će se prepoznati da su „sve kulture međusobno povezane; nijedna nije sama i čista, sve su hibridne, heterogene, jako izdiferencirane i nijedna nije monolitna.”

Načelo 5: „Uvidjeti vrijednost višestrukih identiteta i ‘drugih’ i nas samih.”²¹⁴

Smjernica 1.3: „Svrstavanje u ‘druge’ oblik je stereotipizacije u kojoj mi sebe percipiramo kao dio jedinstvene, nediferencirane grupe ljudi, to jest kao mi i nas; a one koji su izvan te grupe vidimo kao suštinski različite, to jest kao ‘njih’ ili ‘druge’ – inferiorne ili slabije, čak i potencijalno opasne, dok smo, dakle, mi jači ili bolji [...]”

Smjernica 2.2: „Sve veći broj pojedinaca, osobito mladih ljudi, ima višestruke kulturološke pripadnosti koje može uživati, ali i istovremeno njima upravljati na dnevnoj razini. Njihov *višeslojni identitet* više ne može biti ograničen na *kolektivni identitet* povezan s određenom etničkom ili religijskom grupom.”

²¹¹ Ovo je izvod iz pet od osam načela i povezanih smjernica definiranih u: Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*.

²¹² *Ibid*, str. 10-11.

²¹³ *Ibid*, str. 16-17.

²¹⁴ *Ibid*, str. 18-19.

Načelo 7: „Baviti se temama koje mogu biti osjetljive ili kontroverzne.”²¹⁵

Smjernica 1.1: „Uporaba razolikih i međusobno suprotstavljenih izvora pokazuje da je konstrukcija znanja neprestano istraživanje, te da se događaji mogu analizirati iz različitih perspektiva [...]”

Smjernica 3: „Kontroverzne teme mogu izazvati snažne emocije, unutar i izvan učionice, što predstavlja najveću prepreku u poučavanju takvih tema.”

Smjernica 3.1: „Nastavnici i nastavnice ispoljavaju tjeskobu po pitanju svoje sposobnosti da se bave emotivnom komponentom učenja i navode kako bi njihovo inicijalno obrazovanje trebalo usmjeriti na emotivne aspekte učenja, a ne samo na kognitivne.”²¹⁶

Načelo 8: „Staviti u ravnotežu kognitivne, emotivne i etičke dimenzije u poučavanju i učenju povijesti.”²¹⁷

Smjernica 1.1: „Navedeno je od iznimne važnosti u kontekstu učenja o bliskoj prošlosti i povezivanja iste sa suvremenim događajima i pitanjima.”

Smjernica 1.2: „U poučavanju bi trebalo uvrstiti multiperspektivni pristup kako bi se omogućilo učenicima i učenicama da se bave različitim perspektivama, te kako bi se informirali i bolje ih razumjeli, kao i o njima kritički razmišljali.”

Smjernica 2: „Povijesna empatija veoma je kompleksan koncept za poučavanje. Odnosi se na povezivanje s mogućim motivacijama i uzročnim čimbenicima koji su doveli do povijesnih događaja i postupaka ljudi i na njihovo razumijevanje.”

Smjernica 2.1: „Kako bi se to radilo, učenici i učenice se trebaju upoznati s povijesnim materijalom i steći određenu razinu znanja o danom razdoblju.”

Smjernica 2.2: „Povijesna empatija ne vodi do poistovjećivanja ili suosjećanja s određenim gledištem, već podržava razumijevanje. Cilj poučavanja, prilikom razvijanja povijesne empatije, ne bi trebao biti izazivanje emotivnog reagiranja kod učenika i učenica.”

²¹⁵ *Ibid*, str. 22-23.

²¹⁶ *Ibid*, str. 23. Vijeće Europe objavilo je Program obuke za nastavnike i nastavnice o poučavanju kontroverznih tema kroz obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava: <https://rm.coe.int/16806948b6>.

²¹⁷ *Ibid*, str. 24-25.

BIBLIOGRAFIJA ²¹⁸

- Barton, K. C. and McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37:1, 85–116.
- Barton, K. C. and McCully, A. W. (2010). „You Can Form Your Own Point of View”: Internally Persuasive Discourse in Northern Ireland Students' Encounters with History. *Teachers College Record*, 112:1, 142–181.
- Barton, K. C. and McCully, A. W. (2012). Trying to “See Things Differently”: Northern Ireland Students' Struggle to Understand Alternative Historical Perspectives. *Theory & Research in Social Education*, 40:4, 371–408.
- Calic, M.-J. (2010). *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. München.
- Carretero, M. (2017). The Teaching of Recent and Violent Conflicts as Challenges for History Education. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.). *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, 341–377.
- Čehajić-Clancy, S. and Bilewicz, M. (2017). Fostering reconciliation through historical moral exemplars in a post-conflict society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 23:3, 288–296.
- Europska komisija protiv rasizma i netolerancije. (2006). *Preporuka br. 10 ECRI-ja u pogledu opće politike o suzbijanju rasizma i rasne diskriminacije u i kroz školsko obrazovanje*. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-10-on-combating-racism-and-racia/16808b5ad2>
- Europski sud za ljudska prava. (14. lipnja 2004.). *Gündüz protiv Turske*, aplikacija br. 35071/97. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61522>
- Europski sud za ljudska prava. (6. listopada 2006.). *Erbakan protiv Turske*, aplikacija br. 59405/00. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76232>
- Europski sud za ljudska prava. (16. studenoga 2004.). *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, aplikacija br. 23131/03. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67632>
- Europski sud za ljudska prava. (12. listopada 2020.). *Atamanchuk protiv Rusije*, aplikacija br. 4493/11. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200839>
- Europski sud za ljudska prava. (4. veljače 2009.). *Balsytė-Lideikienė protiv Litvanije*, aplikacija br. 72596/01. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89307>
- Europski sud za ljudska prava. (15. ožujka 2012.). *Aksu protiv Turske*, aplikacije br. 4149/04 i 41029/04. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109577>
- Forić-Plasto, M. (2019). Divided past for the divided future!? War 1992-1995 in the contemporary history textbooks of Bosnia and Herzegovina / Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992. – 1995. u aktualnim bosanskohercegovačkim udžbenicima povijesti. U: *Journal of the Faculty of Philosophy in Sarajevo (History, History of Art, Archeology) / Radovi (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, 231–257.
- Karge, H. (2008). *Povijest 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Raščlamba udžbenika povijesti za završne razrede osnovne škole*. Sarajevo: Misija OESS-a u Bosni i Hercegovini. <https://repository.gei.de/handle/11428/331>
- Korostelina, K. V. (2016). History Education in the Midst of Post-conflict Recovery: Lessons Learned. In: Bentrovato, D., Korostelina, K. V. i Schulze, M. (eds.), *History Can Bite: History Education in Divided and Postwar Societies*. Göttingen: V&R unipress, 289–309.

²¹⁸ Svim poveznicama pristupljeno je zaključno s danom, 18. listopada 2022. godine.

- Korostelina, K. V. and Lässig, S. (eds.). (2014). History Education and Post-Conflict Reconciliation. *Reconsidering Joint Textbook Projects*. Routledge.
- Koulouri, C. (2011). Teaching “Victims”: History and Memory in the Classroom. *Der Donauraum*, 51:1, 55–65.
- Marić, D. (2016). The Homeland War in Croatian History Education: Between “Real Truth” and Innovative History Teaching. In: Bentrivato, D., Korostelina, K. V. and Schulze, M. (eds.), *History Can Bite: History Education in Divided and Postwar Societies*. Göttingen: V&R unipress, 85–109.
- Marko-Stöckl, E. (2008). *Specific report on the role of history for reconciliation. My Truth, Your Truth – Our Truth? The Role of Truth Commissions and History Teaching for Reconciliation*. EURAC research, Bozen.
- McCully, A. (2012). History Teaching, Conflict and the Legacy of the Past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7:2, 1–15.
- McCully, A. and Reilly, J. (2017). History Teaching to Promote Positive Community Relations in Northern Ireland: Tensions Between Pedagogy, Social Psychological Theory and Professional Practice in Two Recent Projects. In: Psaltis, C., Carretero, M. and Čehajić-Clancy, S. (eds.), *History Education and Conflict Transformation*. Cham: Palgrave Macmillan, 301–320.
- Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (bez datuma). *Zločini protiv Srba u logoru Čelebići*. ICTY.org, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_celebici_bcs.pdf
- Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (16. studenoga 1998.). *Tužilac protiv Delalića, Mucića, Delića i Landže, predmet br. IT-96-21-T (predmet „Čelebići“), Presuda od 16. novembra 1998. godine*. ICTY.org, <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/bcs/cel-tj981116b.pdf>
- Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (29. srpnja 2004.). *Tužilac protiv Blaškića, predmet broj IT-95-14-A, Presuda od 29. jula 2004. godine*. ICTY.org, <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/bcs/040729.pdf>
- Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. (26. veljače 2001.). *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, predmet broj IT-95-14/2-T, Presuda od 26. februara 2001. godine*. ICTY.org, https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf
- Mihajlović Trbovc, J. (2014). *Javni narativi o preteklosti v okviru procesov tranzicijske pravičnosti: Primer Bosne in Hercegovine / Public Narratives of the Past in the Framework of Transitional Justice Processes: The Case of Bosnia and Herzegovina*. [Doktorska disertacija, Univerzitet u Ljubljani], http://dk.fdv.uni-lj.si/doktorska_dela/pdfs/dr_mihajlovic-trbovc-jovana.pdf
- Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini. (2016). *Krivična djela počinjena iz mržnje i incidenti motivisani predrasudama u Bosni i Hercegovini: Rezultati praćenja krivičnih djela počinjenih iz mržnje i incidenata motivisanih predrasudama za 2015. godinu koje je provela Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/283451.pdf>
- Psaltis, C., McCully, A., Agbaria, A., Makriyianni, C., Pingel, F., Karahasan, H., Carretero, M., Oguz, M., Choplarou, R., Philippou, S., Wagner, W. and Papadakis, Y. (2017). *Recommendations for the History Teaching of Intergroup Conflicts*. European Cooperation in Science and Technology. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12927.61602>
- Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini*. Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 5/07. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/r2iQKwwTMVE=>
- Stojanović, D. (2017). Invisible victims of the Holocaust. A Role Play: Perpetrators and Victims in Serb Memory of the Second World War. In: Karge, H., Brunnbauer, U. and Weber, C. (eds.), *Erfahrungs- und Handlungsräume. Gesellschaftlicher Wandel in Südosteuropa seit dem 19. Jahrhundert zwischen dem Lokalen und Globalen*. De Gruyter, 153–164.

Stradling, R. (2001). *Teaching 20th-Century European History*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Vijeće Europe. (1997). *Preporuka br. R (97) 20 Komiteta ministara državama članicama o „govoru mržnje“* (usvojena 30. listopada 1997. godine).

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680767bfe

Vijeće Europe. (2015). *Živjeti s kontroverznostima – Obradivanje kontroverznih tema kroz obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava (EDC/HRE)*. Program obuke za nastavnike (ponovo tiskano 2016. godine, prevedeno na crnogorski jezik 2019. godine). <https://edoc.coe.int/en/human-rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7945-teaching-controversial-issues.html>

Vijeće Europe. (2018). *Quality history education in the 21st century - Principles and guidelines*. <https://edoc.coe.int/en/teaching-history/7754-quality-history-education-in-the-21st-century-principles-and-guidelines.html>

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda. (29. siječnja 2014.). *Speakers Stress Crucial Need to Rebuild Post-Conflict Trust as Security Council Discusses Lessons of War, Quest for Permanent Peace*. <https://www.un.org/press/en/2014/sc11266.doc.htm>

Pratite Misiju OEES-a u BiH

osce Organization for Security and
Co-operation in Europe
Mission to Bosnia and Herzegovina

Misija OEES-a u Bosni i Hercegovini
Fra Anđela Zvizdovića 1, UNITIC Toranj A
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Tel: +387 33 952 100
Fax: +387 33 442 479
press.ba@osce.org
www.osce.org/bih